

AZ
ORSZ. SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR KIADVÁNYAI
SZERKESZTI: RÉDEY TIVADAR

XIII.

A „PESTER ZEITUNG”
EGY XIX-İK SZÁZADBELI KORMÁNYLAP
TÖRTÉNETE

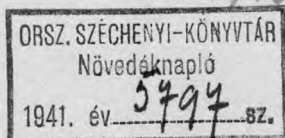
ÍRTA
SZEMZŐ PIROSKA

BUDAPEST
KIADJA A MAGYAR NEMZETI MÚZEUM ORSZ.
SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁRA

Különlenyomat
a Magyar Könyvszemle 1940. évf. 3. és 1941. évf. 1. számából.

Országos Széchényi Könyvtár

10. 125/13

Kiadásért felelős: Szemző Piroska.

A Pester Zeitung kiváltságlevelének pecsétje és a kézifestésű kerettel ékes első oldal.

A kérelmezők és az adományozó jogviszonyát tárgyaló fejezet.

máskép ne tegyetek, jelen levelünkkel pedig, mellyel a-
 postoli magyar királyi titkos peccétünkkel függőleg-
 megerősítettünk, elolvasás után az előmunkálatok min-
 denkor vissza-adjátok. **Kell a.** Mi őszintén kedvelt-
 hívünk tekintetes és nagyságos székhelyi gróf.
Mailáth Antal szent István apostoli király-
 jeles rendbeli nagyherczes vitéz, aranyfulesgunti
 valóságos belső titkos tanácsosunk, Zemplén vár me-
 gyei főispán, Magyarországunkon királyi főszol-
 noki mesterünk, és ugyanott kir. udvarunk egyszer-
 mind az említett szent István apostoli kir. jeles rend
 kanczellárja kezéből, birodalmi fővárosunkban Bécs-
 ben, Ausztriában, hójtelésű tízenharmadik napján,
 az 17. ezer nyolczszáz negyvenötödik esztendőjében,
 magyar, cseh stb. országai uralkodásunk titkoltí érvén.

Ferdinánd király

Gróf Mailáth Antal
 Kanczellár

Kiváltásiglevél királyi kiadására Hohenmaier, Jány és Landerer számár.

A kiváltásiglevél hiteléül I. Ferdinánd király
 és gróf Mailáth Antal udvari kancellár sajátkezü aláírása.

A PESTER ZEITUNG ENGEDÉLY-OKIRATA.

A Magyar Könyvszemle 1940. júniusi számában a következő sorokat olvassuk: „A Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtárának Hírlaptárában a *Pesther Tageblatt*-ból csak az 1839—1845. I—VII. évfolyam van meg, a VII. csonkán. Keressük az 1845—1848. VII—X. évfolyamokat.”¹ E „desideratum” lehetőségét KERESZTY hírlap- és folyóiratbibliográfiája is alátámasztja, mert állítása szerint még 1847-ben is élt a lap.² A könyvtárakban található *Pesther Tageblatt*-kötetek is csonkák-nak látszanak: az utolsó kötetek utolsó száma mindenütt az 1845. március 29-iki dátumot tünteti fel. A csonkaság azonban nem hiányt, hanem a lap megszűnését jelenti. Vajjon mi lehet ennek a háttere? Hiszen a lapkiadók, HECKENAST GUSZTÁV és SAPHIR ZSIGMOND — egyidejűleg felelős szerkesztő is — a negyvenes évek során még örömmel jelentik olvasóközönségüknek a számos külföldi és hazai munkatárssal dolgozó lap népszerűségét, elterjedtségét. A semmit nem sejtő előfizető nyugodtan forgatja a lapot s váratlanul, alig két héttel megszűnése előtt, HECKENAST szűkszavú közlésben figyelmezteti, hogy a megjelenés utolsó napja, március 30. közeledik, jelentkezék a kiadóhivatalban visszakövetésével:

„Ich zeige den verehrlichen Lesern dieses Blattes hiermit an, dass das Pesther Tageblatt nur noch bis zu dem 30. März 1. J. erscheinen wird, und stelle daher an alle pl. t. Pränummeranten, die für Pesth oder Ofen die halbjährige Pränummeration vorhinein erlegt haben, die ergebene Bitte, die Hälfte des erlegten Pränummerations-Betrages in der Expedition des Tageblattes in Empfang nehmen zu wollen... Pest, den 11. März 1845. Gustav Heckenast.”³

¹ MKSzemle, 1940. II. füz. 213. l.

² KERESZTY ISTVÁN: A magyar és magyarországi időszaki sajtó időrendi áttekintése 1705—1867. Budapest, 1916. 19—20. l.

³ Pesther Tageblatt, 1845. márc. 13. 62. sz.

Ezzel a közzététellel majdnem egyidőben indult útjára egy új német politikai lap megjelenését hirdető körlevél:

„Pränummerations-Anzeige einer neuen deutschen politischen Zeitschrift, welche unter dem Titel Pester Zeitung, redigirt von Eduard Glatz, im Verlage von Landerer und Heckenast mit 30. März 1845 wöchentlich viermal erscheinen wird...“

És a Pester Zeitung valóban meg is indul 1845. március 30-án, folytatja a 29-én megszűnt, 1839. jan. 1-én indult *Pesther Tageblatt, zeitschriftliches Organ für Wissen, Kunst und Leben* című és mindvégig SAPHIR szerkesztésével készült lapot.

A *Pesther Tageblatt* olvasóközönsége már kész tényekkel találta magát szemben: a német szépirodalmi lap megszűnt, a folytatása az elődjével szemben politikai rovattal bővült, lapkiadó és nyomdász nem változtak, *csak a felelős szerkesztő személye*. Miért? Talán, mert más a lap iránya, változott a tartalmi összetétele; az is lehetséges azonban, hogy a kiadótulajdonos, HECKENAST összekülönbözött a társkiadó és felelős szerkesztő SAPHIR ZSIGMONDDAL. Ha ez volt a közvélemény, elég messze járt az igazságtól. Hiszen maguk az illetékesek sem voltak teljesen tisztában a helyzettel, egyedül a bécsi kormányzat bizalmas szervei, az igazi mozgatók ismerték. A titok az ügyben általuk szerkesztett iratok mélyén lappang, ezekbe kell bepillantást nyernünk.⁴ És itt vissza kell térnünk az előzményekhez, hogy megkapjuk a történeti összefüggést. HECKENAST társa, LANDERER LAJOS még üzemük egyesítése (1841. jan. 1.) előtt folyamodott az udvari kancelláriához olyan német újság engedélyéért, melyben a bécsi újságokkal egyidőben közölhesse a dicasteriális kérdéseket. Kérésének méltányosságát azzal indokolja, hogy magyarul három politikai lap jelenik meg, németül meg csak kettő. A magyar nyelv viszont még nem olyan fejlett, hogy a magyar újságokból kielégítően meríthetné az olvasóközönség a szükséges politikai és kereskedelmi tájékozódást. Továbbá: eredetileg, atyja révén, őt is megilletné német lapkiadási jog, mert a *Pressburger Zeitung*-ot atyja adta ki és ő annak halálakor kiskorúsága miatt nem örökölhette a privilégiumot. Kormányhűségéhez sem férhet kétség, csa-

⁴ Az elkövetkezőkben idézett iratokat a Wiener Staatsarchiv és az Országos Levéltár őrzik. — A Wiener Staatsarchiv adatait GORIUPP ALISZ feljegyzéseiből merítjük; fogadjon szívességeért ezúton is hálás köszönetünket.

ládja 1809-ben, a francia invázió alkalmával derekasan viselkedett a birodalom védelmében. Az engedélyezett lap Pest városának fellendülését is előmozdítaná és művelő erővel hatna az olvasóközönségre is. A cenzurával sem lesz semmi baj — igéri — nyomdász-hivatásánál fogva jól ismeri a követelményeket. Hajlandó a hatóság által kijelölt munkatársakat választani, ha kell. Elismerten kitűnő nyomdája az engedélyezett lap kifogástalan kiállításának biztosítékául szolgálhat. LANDERER kérelmét SEDL-NITZKY rendőrminiszter is pártfogóan terjesztette fel, mert egy kormánysszellemben szerkesztett német lapot mindenkor hasznosnak mondott. A végzés mégis elutasító volt; GRÓF MAJLÁTH ANTAL, az udvari kancellária feje úgy vélekedett, hogy politikai és hatósági közlemények orgánumának engedélyével csak igen nagy érdemeket szabad jutalmazni. Még egy kisebb, de szintén figyelemreméltó gátló körülményre is tekintettel volt az elutasító végzés: özvegy RÖSSLERNÉ, SCHICKMAYER JOSEPHA tiltakozó jelentésére. Eszerint az országba bekerülő külföldi, valamint a meglévő hazai német lapok teljesen kielégítik a német olvasóközönséget, mely napról-napra csökken és átpártol az elszaporodott magyar politikai és szépirodalmi lapokhoz. A magyar nyelv és művelői is egyre emelkedő fejlődést mutatnak. Kifogásolja azt is, hogy nyomdász kapjon lapengedélyt és így kettős jövedelemhez juttassák, mellyel az ő megélhetését is kérdésessé tehetik. A tulajdonában lévő *Vereinigte Ofner und Pester Zeitung* igazán megérdemli a támogatást, mert annak engedélyét még egy 1786. december 12-én kelt udvari határozatban kapta atyja, SCHICKMAYER JAKAB.⁵ A felsorolt indokolások mellett az elutasítás legbelső oka tulajdonképpen Bécs védekezésében rejtett a sajtóorgánumok ellen, melyek eszmei úton a mindjobban lábrakapó és így az állami

⁵ SCHICKMAYER JAKAB a fenti határozat értelmében 1787. jan. 3-án megindítja Budán Ungarische Staats- und Gelehrten-Nachrichten c. lapját, mely mellékletével együtt hetenként kétszer jelent meg. A főlap dikasteriális híreket is hozott, melléklete haditudósító volt. A lap 1794. jún. 28-án megszűnt, de minden valószínűség szerint az Ofner Zeitunggal folytatódott 1796—1799-ig. Ekkor SCHICKMAYER JAKAB legfelsőbb jóváhagyással megvette MOLL JEREMIÁS Pesten kiadott Neuer Kurir aus Ungarn (1791—1799) c. lapját és egyesítette budai lapjával Ofner und Pester Zeitung címen (1800). 1800. ápr. 17-étől újabb címváltozáson megy keresztül a lap: Vereinigte Ofner und Pester Zeitung, melyet SCHICKMAYER JAKAB halála után JOSEPHA leánya örököl.

iránnyal szembehelyezkedő radikálizmust bármiképen is erősíthették volna.⁶ A továbbiakban látni fogjuk, hogy LANDERER ügyét — bár öt hosszú esztendő leforgása alatt — mégis a bécsi kormányzat juttatja révbe. Kérelmező, de még az intézkedő fórumok sem sejtették az első akták lavinatermesztét, nem láthatták előre, hogy az elkövetkező években a KOSSUTH- és a HECKENAST—SAPHIR-ügyek is bekapcsolódnak.

KOSSUTH LAJOS ugyanis LANDERER nyomdatulajdonosnak 1840 végén engedélyezett és 1841. jan. 2-án megjelent lapjánál, a *Pesti Hírlap*-nál volt szerkesztő. LANDERER az engedélyt GRÓF MAJLÁTH ANTAL kancellársága alatt kapta. A bécsi kormányzat kezdetben KOSSUTH szerkesztői minőségét nem kifogásolta, mert úgy vélekedett, hogy a magyar radikális párt legveszedelmesebb emberének programját éppen annak lapjában tarthatja legbiztosabban nyilván. Mikor azonban arra ébredt, hogy KOSSUTH eszméinek leghatásosabb ügyvivője a *Pesti Hírlap* és így hatalmas fegyvert adott az „ellenfél” kezébe, rögtön felmerült a kormányzatban KOSSUTH eltávolításának a gondolata. Érintkezésbe lép LANDERERrel 1843-ban és megígéri neki német lapkérelmének engedélyezését, ha sikerül KOSSUTHot a *Pesti Hírlap* szerkesztőségéből eltávolítani. Az egész manipuláció a maga teljességében elénk tárul a Wiener Staatsarchiv egykorú titkos irataiból, melyeket szerzőik, MAJLÁTH, FERSTL, GERVAY, WIRKNER egészen METTERNICHig juttattak el.⁷ Ezek szerint nem szabadna elzárkózni egy újabb német lap engedélyezésétől, mert mindjobban érezhető egy olyan politikai orgánus szükségessége, mely a magyarországi állapotokat, eseményeket, ezeknek eredményeit meggondolt, mérsekelt formában, az osztrák kormány szellemében ismertetné az összbírodalomban és a külföldön egyaránt. Ennek a lapnak a privilégiumát LANDERERnek kellene adni kárpótlásul KOSSUTH eltávolításáért, hogy KOSSUTH távozása a *Pesti Hírlap*-vállalkozást, illetőleg LANDERERT anyagilag érzékenyen ne sújtsa. LANDERER mielőbb döntést kíván a német lapengedély tárgyában.

⁶ Wiener Staatsarchiv. Conferenz-Acten 1911/1838., 240/1839., 1610/1840.

⁷ Wiener Staatsarchiv. Conferenz-Acten 1188/1843., 1193/1843., 1232/1843., 1233/1843., 1375/1843., 59/1844. — V. ö. még VISZOTA GYULA: Kossuth Lajos és a Pesti Hírlap. Századok 1929. 1—3. sz. 5—36. l.

KOSSUTH 1843. dec. közepén tárgyalnia kell szerződése megújításáról és eltávolításának ezt az egyetlen kitűnő alkalmát nem szabad elszalasztani, mert KOSSUTH, tekintettel az országgyűlésre, járandóságát 17.000 frt C. M.-ról 20.000-re akarja felemelni, melynek megtagadása valószínűleg KOSSUTH felmondásával járna. Ha a német lapengedélyre vonatkozó döntés nem történik meg, vagy késne, KOSSUTH még az elkövetkező évben is szerkesztené a *Pesti Hírlapot*, pedig ez annál kevésbé kívánatos, minthogy a jelentések szerint egy olyan magyar egyesület alapítását határozta el, mely kizárólag magyar áruk vásárlására buzdítaná a közönséget és ennek eszméjét, természetesen, lapjában hirdethetné legeredményesebben. A laptól való távozása utolsó szerkesztői állomását jelenthetné KOSSUTHnak, erre szóló engedélyt a kormány úgysem adna meg többé neki; a lapoknál elhelyezett cikkei elé pedig a cenzura fog akadályt gördíteni. METTERNICHben ugyan felmerül egy pillanatra a gondolat, nem lehetne-e jó pénzen KOSSUTHOT megvenni:

„Hierbey ist in betracht zu ziehen ob Kossuth welcher die Seele dieses höchst gefährlichen Blattes (*Pesti Hírlap*) ist... nicht zu gewinnen wäre? Kossuth gehört wie Alle leute (!) seiner Art zu der Klasse Menschen, welche vor Allem Geld wollen Wäre er nicht, indem er die Redactions Vortheile des *Pestty Hírlap* verliert zu gebrauchen?“⁸

A jelentések azonban az ellenkezőjéről tájékoztatják. Ekkor már a kormányzat hajlandó LANDERERnek, társának és JÁRY GYÖRGY pesti városbírónak együttesen német lapra engedélyt adni a dicasterialis hírek közlésének jogával. A nevezetteknek azonban a kormány laptervezetéhez kell majd alkalmazkodniok és mindahhoz, „melyet a magas kormány mindenkor célszerűnek és elkerülhetetlenül szükségesnek fog nyilvánítani“. LANDERER KOSSUTHtal kapcsolatban megtarthatta a kormánynak tett ígéretét; jól számított: KOSSUTH megvált a *Pesti Hírlap*-tól és a lapkiadótól, akit „szóbeli szerződésük megszegésén ért“. 1844-et írnak és a fentnevezettek: LANDERER, társa HECKENAST és JÁRY GYÖRGY városbíró még mindig nincsenek az ígért német lapengedély birtokában. Pedig ekkor már igen előnyös fordulathoz jut a kére-

⁸ Wiener Staatsarchiv, Conferenz-Acten 1188/1843.

lem: LANDERER megvált KOSSUTH-tól, a társkérelmezők helyzete pedig a legméltányosabb elbírálásra számíthat.

HECKENAST ugyanis a már említett *Pesther Tageblatt* című szépirodalmi lapjától, még inkább annak felelős szerkesztőjétől és kiadótársától, SAPHIR ZSIGMONDTól szeretett volna minél előbb megszabadulni. Egyideig megkísérelték egymásközt ügyüket elintézni és HECKENAST igyekezett megértetni kiadótársával, hogy szépirodalmi napilapjuk a hasonló tartalmú és igen keresett *Der Spiegel* (1828—1852) és *Der Ungarral* (1842—1848) nem versenyezhet. Előfizetői is egyre csökkennek.⁹ Mondjon le SAPHIR, megfelelő kártérítés mellett, a kiadói társjogról és álljon el a kettőjük között létesült szerződéstől; hiszen újságírói pályafutása, eddigi eredményei szavatolják, hogy hasonló vállalkozásba bármikor bekapcsolódjék, vagy maga is lapot alapítson.¹⁰ HECKENAST-nak különben a központi cenzurahivatallal is sokszor meggyűlt a baja a *Pesther Tageblatt* miatt. Szemére vetették a túlságosan sok magyar tárgyú, magyar vonatkozású cikket és ezzel a lap még büszkélkedett is:

„Csató der gewandteste ungarische Feuilletonist, begrüsst im „Hirnök“ worin er wöchentlich eine allgemeine Revue über alle ungarische Zeitschriften hält, unser Journal folgendermassen: Noch muss ich ein Blatt, die Stiefschwester der ungarischen Zeitungen, das „Pesther Tageblatt“ erwähnen. Das Blatt ist zwar ein deutsches und als solches würde ihm hier wohl kein Raum gebühren, jedoch verläugnet es keineswegs sein Blut und sein Vaterland, indem es sich häufig mit magyarischen Gegenständen, nicht ohne Ungeschick, beschäftigt... fast in jeder Nummer finden wir Blicke auf die ungarische Journalistik, Literatur, Schaubühne u. s. w. Ich glaube daher, dass es nicht ohne Interesse seyn dürfte, wenn ich manchmal die Ansichten dieses Central-

⁹ V. ö. FERENCZY JÓZSEF: A magyar hírlapirodalom története 1780—1867-ig. Budapest, 1887. 272. l.

¹⁰ 1848. februárjában SAPHIR valóban átveszi, egészen a lap megszűnéséig, a fentemlített *Der Spiegel* szerkesztését. 1853. jan. 1-én pedig megindítja *Pester Post* c. szépirodalmi napilapját és 1854. decemberéig szerkeszti. Körülbelül egyidejűleg folyamodik a hatóságokhoz, hogy 1855. jan. 1-től a *Pester Post* c. szépirodalmi napilapot illusztrált, politikai és szépirodalmi heti néplappá változtathassa és Sonntagszeitung címen adhassa ki. Az engedélyt 1854. dec. közepén meg is kapta és lapját tíz évig — 1855—1865 — zavartalanul szerkeszthette. V. ö.: Wiener Staatsarchiv. Ungarische Landes-Gouvernements-Acten 215. Fasc., SZEMZŐ PIROSKA: Német írók és pesti kiadók a XIX. században (1812—1878). Budapest, 1931. 40. l.

blattes über unsre vaterländischen, gemeinsames Interesse habenden Gegenstände, denen der übrigen Pesther Blätter anreihen werde.“¹¹

E közben HECKENAST is magáévá tette társának, LANDERERnek egy sokkal jobban jövedelmező, politikai tartalmú és hatósági híreket is közlő lapkérelmét, melynek évek óta húzódó engedélyét úgy gondolták megsürgetni, hogy HECKENAST is csatlakozik a folyamodóhoz és kéri *Pesther Tageblatt* című szépirodalmi lapjának *Pester Zeitung* című politikai hírlappá való átváltoztatását. SAPHIR azonban nem engedett jogaiból és megindítja panaszos jelentéseit a hatóságokhoz, melyekben a *Pesther Tageblatt* cím megtartásával magának kéri a teljes kiadói jogot, vagy azt, hogy kötelezzék HECKENASTOT a vele kötött megállapodás megtartására. Anyagi viszonyai is indokolják kérésének méltányos elintézését: többgyermekes családapa és orvosi praxisából nem tud megélni.¹² A Helytartó Tanácshoz benyújtott és a Központi Könyvbíró Főhivatalhoz véleményezés végett áttett kérelmét elutasították. A lapot SAPHIR részére nem engedélyezték, HECKENASTtal kötött szerződéses ügyébe nem avatkoztak. A *Pester Zeitung* már megindult, mikor SAPHIRnak a Helytartó Tanács tudomására hozta a végleges, megmásíthatatlan döntést: Mivel a *Pesther Tageblatt* tárgykörében működő három magyar és két német lappal — *Der Spiegel*, *Der Ungar* — sőt a legújabban indult *Pester Zeitung*gal is, mely politikai tudósításokon, értekezéseken kívül szépirodalmat is hoz, a magyarországi sajtó eleget tesz olvasóközönsége irodalmi igényeinek, nemcsak, hogy nem szükséges, de a komolyabb tudományokra csökkentőleg ható napi irodalom aránytalan megnövekedése miatt, nem is kívánatos, hogy a *Pesther Tageblatt* újra induljon és a folyamodóra átruházzák. Budán, Pünkösdtől, 31-én. 1845.¹³

A *Pester Zeitung* engedélyezésében, a *Pesther Tageblatt* megszüntetésén kívül, JÁRY (TRETTNER) GYÖRGYnek is döntő szerepe volt.¹⁴ Pest városának főbírája, országgyűlési követe „a kormány

¹¹ Pesther Tageblatt, 1839. 24. sz.

¹² Orsz. levéltár. Magy. kir. kancelláriai iratok 3663/1845., 12.378—1845.

¹³ Orsz. Levéltár. Magy. kir. kancelláriai iratok 12.379/1845., Helytartó Tanácsi iratok. Dep. Rev. Lib. Fons. 11. Pos. 44., 45., 91., 132/1845.

¹⁴ SZINNYEI JÓZSEF: Magyar írók élete és munkái. Budapest, V. köt.

szellemében“ viselte szíven a város érdekeinek előmozdítását; ilyen céllal akart 1843-ban német újságot indítani és erről SEDLNITZKY-nek — pártfogását kérve — jelentést is tett.¹⁵ Kérése akkor nem talált meghallgatásra. LANDERER és HECKENAST német újságügyei a pesti és budai hatóságokon is keresztül mentek, tehát JÁRY figyelmét sem kerülhették el. Így csatlakozott ő is — saját kívánságát is tekintetbe véve — a folyamodókhoz.

A kérelmező triumvirátus 1844 végén megint megsürgeti ügyét a hazai hatóságoknál, ahol megegyeszer összegezik az eddigi folyamodványok végzéseinek indokait: a budai hatóságoktól pártfogolt RÖSSLERNÉ tiltakozását; a pesti hatóságoktól, RÖSSLERNÉ budai lapjának meghagyása mellett, javasolt német lapengedélyt; a Központi Könyvbíráló Főhivatalnak vétőit: a magyarországi németiségnek éppen elegendőek politikai szempontból a meglevő német és a beérkező osztrák lapok közleményei, felesleges, hogy a német olvasóközönség anyanyelvén szerezzen tudomást az egyre erősödő ellenzéki szellemről és azt egy új német lap útján a külföld is megismerje. LANDERER és a vele egy húron pendülő HECKENAST személye sem a legkifogástalanabb: emlékeztet, hogy a *Pesti Hírlap* még nem is olyan régen a legszélsőbb radikálizmus szócsöve volt. Hirdetéseket más lapban is elhelyezhetnek a kérelmezők, ehhez nincsen újabb politikai lapra szükségük. Anyagi szempontból jól állnak, különösen LANDERER, aki pesti és pozsonyi jól jövedelmező nyomdák tulajdonosa. Mindehhez csatolják JÓZSEF nádor elutasító javaslatát is, és az egész ügy újra a bécsi kancellária asztalán fekszik.¹⁶ Ezúttal azonban a multban foganatosított tiltakozó votumok teljes egészükben érvényüket veszítik, mert az 1845-ben előállott politikai helyzet félreérthetetlenül megköveteli a kormányzattól, hogy a kérelmezőknek 1843-ban tett és végre nem hajtott ígéretét megvalósítsa. Maga MAJLÁTH ANTAL kancellár, aki annak idején LANDERER kérése elől szigorúan elzárkózott, 1845. január 3-án a legmeggyőzőbb szószólója az ügynek:¹⁷ mindenek előtt méltányos az engedélyezés, mert LANDERER KOSSUTHOT úgy futtatta zátonyra, hogy a közvélemény szerkesztő és kiadó között támadt pénzügyi differenciákban keresi az okot és az egész

¹⁵ Wiener Staatsarchiv. Conferenz-Acten 980/1843.

¹⁶ Orsz. Levéltár. Magy. kir. kancelláriai iratok 2097/1845., 2790/1845.

¹⁷ Wiener Staatsarchiv. Conferenz-Acten 18/1845.

ügyben nem is sejti a kormány kezét. Ugyanakkor a kiadó saját érdeke ellen cselekedett — évi 8000 frt. C. M. volt a vesztesége Kossuth kizárása miatt — hogy a kormánynak szolgálatot tehesen. Ezzel egyben ahhoz is hozzájárult, hogy a magyarországi sajtóviszonyok a kormányzat javára alakulhattak, vagyis a közvéleményt irányító sajtó majdnem teljes egészében a kormány kezébe jutott: a *Pesti Hírlap* Kossuth távozása óta kormány szempontból egyre „javul“, a *Világ* folytatása, a *Budapesti Híradó* teljesen APPONYI befolyása alatt áll, a *Nemzeti Ujság* a kormányhű papság kezében van és egyébként is gróf MAJLÁTH JÁNOS irányítja a szerkesztését, a *Jelenkor* politikai tekintetben nem irányadó, a konzervatív irányú *Hirnök* erősen monarchia- és királyságpárti szerkesztőjével, OROSZ JÓZSEFFel együtt pedig nem okoz gondot. Ami a német újságokat illeti, RÖSSLERNÉ újságát, a rosszul szerkesztett *Vereinigte Ofner und Pester Zeitung*ot a kérelmezők, engedélyük elnyerése után, meg akarják venni. Valószínűleg sikerülni is fog, mert RÖSSLERNÉ rossz anyagi viszonyok között él. Feltétlenül szükség van egy felülről irányított német lapra, mely a városi polgárságot aulikus szellemben befolyásolja, minthogy a városok ügyét az országgyűlésen nem intézték még el. Ez a lapengedély a lapok szaporítása ellen szóló kormányelvet semmi esetre sem sértené, mert HECKENAST *Pesther Tageblatt*ja alakulna át *Pester Zeitung*gá, JÁRY személye feltétlenül megbízható irányító és ellenőrző szerve lesz a lapnak. Ezen a ponton a kancellár véleménye megegyezett WIRKNER kancellári titkár jelentésével: a városbíró és követ tehetséges és a kormány politikusa; tehát rendelkezik azokkal a tulajdonságokkal, melyeket a „jó“ szerkesztőtől megkívánnak. Legjobb volna JÁRYt is a privilégiumban részesíteni. Hiszen német polgárcsaládból származik és éppen ezért népszerű és tekintélye van a városi polgárság előtt. Állása ugyan a tényleges szerkesztői minőséggel össze nem egyeztethető és így egy alárendelt egyénnek kell majd a szerkesztői címet viselnie és a munkát vállalnia. HECKENASTék már erre is gondoltak és GLATZ EDE bécsi születésű hírlapírót, volt tescheni gimnáziumi tanárt hozták javaslatba.¹⁸ WIRKNERnek is vannak ajánlatai: ENGEL szepesi főjegyző, a történetíró fia, kormányhű ember. Ha azonban megyei szolgálata, vagy evangélikus volta gátló körülmény lenne, szóba kerül-

¹⁸ SZINNYEI, i. m. III. köt.

hetne az ugyancsak megbízható, ügyestollú, jelenleg Münchenben magánéletet folytató hírlapíró, BÜHRLER LAJOS FRIGYES. Bár WIRKNERnek a segédszerkesztő GLATZ EDE bekapcsolódása ellen elvi kifogása nincsen és HECKENAST és LANDERER személyétől sem tart már, mégis a legfőbb felügyeletet JÁRY személyében akarja biztosítani. Három sűrűn teleírt oldalon utasítást ad JÁRY kezébe: „*Instruction Für Georg Járy, welchem die Oberaufsicht über die neu zu errichtende deutsche politische Zeitschrift anzuvertrauen wäre*“¹⁹ és ezzel felelőssége teljes tudatába kívánja helyezni. Az utasításban WIRKNER kitűzi az új német politikai sajtóorgánium kettős (általános és sajátos) célját:

„... der allgemeine (Zweck), welcher den eingerissenen politischen Irrlehren jeder Art durch entsprechende Belehrung einen Damm zu setzen beabsichtigt und der besondere, welcher den Städten auf der ihren zu Theil werdenden neuen politischen Bahn eine Richtung geben und sie zur bevorstehenden Wirksamkeit auf dem Gebiete der Gesetzgebung vorbereiten soll.“

Az általános célkitűzésnek öt, a sajátosnak négy megszívlelendő pontja van; valamennyi METTERNICH korszakának szellemében készült, mely az osztrák monarchiának egységével a leghalványabb ellentétben álló eszmét a legkíméletlenebb módon büntetendő felségsértésnek tartotta. Ennek szolgálatában mindazt közölnie kell majd a lapnak — írja WIRKNER — ami ébren tartja, megerősíti Magyarországnak az osztrák monarchiával valóiegészítően szerves és elszakíthatatlan kapcsolatát. Magyarország rendi alkotmánya nem fenyegeti a hangsúlyozott egységet, az ú. n. reprezentatív-alkotmány annál jobban; éppen azért az újságnak a rendi alkotmány egyedül üdvös voltát hangsúlyozó cikkeket kell közölnie a reprezentatív-alkotmány terhére. Az arisztokrácia a rendi alkotmánynak legfontosabb talpköve, melyet a demokráciával és a kisnemesség megyei politikájával szemben mindenkor védelmébe kell vennie a lapnak. A vallás terén katolikus érdekeket kell szem előtt tartani, mert a katolikus papság a rendi alkotmány tántoríthatatlan híve és így a monarchiának is egyik legfontosabb tényezője. Hadat üzen WIRKNER a „reform“ szónak is, melyet szerkesztőnek, munkatársnak csak akkor szabad tollára vennie, ha az kétséget kizáróan a monarchia érdekében történik.

¹⁹ Wiener Staatsarchiv. Conferenz-Acten 18/1845.

Igen nagy és felelősségteljes feladat a városi polgárságnak az adminisztráció és törvényhozás útján — természetesen, a kormány szellemében — való elindítása, erre való ránevelése. Meg kell majd velük értetni, hogy csak a rendi alkotmány útján kormányzott országban, a nyugalom, rend és biztonság állapotában nézhetnek jövő elé; csak egyedül ezek és sohasem az ellenzék részéről kecsegtető reformok biztosítják hivatásuk — ipar és kereskedelem — gyümölcsét. Végül pedig, a magyar és nyelve ne kapjon előnyösebb megvilágítást a többi nemzetiséggel szemben. A német legmesszebbmenő ápolása, a szláv elem mindenkor kihangsúlyozott kímélése az összbirodalom és a Habsburg-ház érdekében, melyekhez való ragaszkodást, hűséget, szeretetet a lap sohasem szűnjék meg hangoztatni, legyen az új orgánum megtartott elvi kötelessége. WIRKNER csak abban az esetben bízik egy ilyen szellemen szerkesztett új német újságban, ha annak tényleges felelős szerkesztője JÁRY, ha a közlemények még a cenzurahivatalba is csak az ő „láttamozása“ után kerülnek. Az egész szerkesztőséggel és kiadóhivattal meg kell értetni, hogy a szellemi vezetés a legapróbb részletekig egyedül és kizárólagosan JÁRY elvitathatatlan joga. WIRKNER szerint az új német kormánylapnak minden kedvezményt meg kell adni, ha életképes vállalatot akar a kormányzat. Részletesen kifejti, hogy ez miben állana: egyedül ez a lap kapja meg a hivatalos értesítéseket, a kamara, a helytartótanács, a katonai főparancsnokság hirdetményeit. Az első kettőre vonatkozólag a kancellár, az utóbbira az udvari haditanács adhat rendeletet. A váltótörvényszék a váltókodeks értelmében szabadon választhatja meg a lapot, ahol hirdetéseit el akarja helyezni, ezért itt az elnököt majd figyelmeztetni kell a *Pester Zeitung*ra, azzal az indokolással, hogy eddig igen sok hibával szedték ki hirdetményeiket. Ugyanilyen utasításokat kapjanak a pesti és a budai magisztrátusok is. Ami a magánhirdetéseket illeti, ezeket csak a cenzúra segítségével lehet a *Pester Zeitung*hoz irányítani. Például a német kereskedelmi és szépirodalmi lapok kizárólag csak a tárgykörükbe szorosan véve beletartozó hirdetéseket közölhesse- nek. Egyedül a *Pester Zeitung* hozhasson hivatalos formában ki- nevezéseket, előléptetéseket. Az államkancellária tudassa a lehető leggyorsabban szerkesztőségével a közlésre alkalmas politikai újdonságokat. Külföldi lapszemléjüknek sem szabad elkésnie, ezért utasítani kell majd a cenzurahivalt, hogy késedelem nélkül

kapja meg a szerkesztőség a külföldi lapokat. Részesüljön a lap postai szállítási kedvezményben. Még ilyen előnyök mellett is aggódik WIRKNER a lap sorsáért s a *Vereinigte Ofner und Pester Zeitung*ot szeretné minél előbb a megszűnt lapok között látni; mindenesetre ennek a lapnak a privilégiumát RÖSSLERNÉ halálával vonják be. A *Pester Zeitung* privilégiuma LANDERER, HECKENAST és JÁRY nevére szóljon és bármelyik elhalálozása esetén a másik két tulajdonosnak újra kelljen folyamodnia engedélyért. WIRKNER záradéku erősen hangsúlyozza, hogy a *Pester Zeitung* megindítása halaszthatatlanul szükséges: ez az újság lesz hivatva az új rend, a városi polgárság és a nemzetiségek kormányhűségét ébren tartani.

Most már az engedélyezés körül a javasoló rendelkezések, az elmúlt hét hosszú esztendő meddőségéhez képest, szédületes gyorsasággal követik egymást.²⁰ 1845. február 8-án APPONYI GYÖRGY országbíró ajánlása fut be: minél előbb meg kell adni a kérelmezőknek a dikasteriális híreket közlő és politikai jellegű lap engedélyét, hogy az már 1845. április 1-én megjelenhessék. A hivatalos közegeket értesíteni kell, hogy a *Pester Zeitung* szerkesztőségébe irányítsák hirdetményeiket. A hirdetések ügyéből APPONYI lelkiismereti kérdést csinál, sajnálja RÖSSLERNÉT — bár kimondottan nincs privilégiuma — de rossz újságában a hirdetések tartják a lelket. Igaz, hogy a *Vereinigte Ofner und Pester Zeitung* elvonja majd a *Pester Zeitung*tól az előfizetők egy részét, de mégsem lehet ezt a lapot a nélkül kivonni a forgalomból, hogy előbb az idős RÖSSLERNÉT valamiképen ne kártalanították volna. GLATZ névleges szerkesztői minőségét a *Pester Zeitung*nál ajánlja. METTERNICH is helyesli APPONYI sürgetését. 1845. február 11-én MAJLÁTH még egyszer előadja a kormányszatnak a legújabb javaslatokat, APPONYI leiratát és benyújtja a *Pester Zeitung* rövid laptervezetét: I. Magyarországra vonatkozó politikai cikkek; hírek a megyék és a szabad királyi városok köréből. II. Az örökös tartományokra vonatkozó politikai cikkek, melyeknek forrásai a megbízható és a *Pester Zeitung*nak e végett megküldött osztrák lapok. Az összbírodalomban történt kinevezések és előléptetések. III. Külföldi hírek. Kereskedelmi és ipari hírek. IV. Feuilletton: novellák, életképek, irodalmi, művészeti és tudományos törekvé-

²⁰ Wiener Staatsarchiv. Conferenz-Acten 142/1845.

sek ismertetése. Népszerű közgazdasági cikkek a gyáripar, mezőgazdaság és a háztartás köréből. Társadalmi élet, divat. V. Napi hírek: hivatalos és magánhirdetések (ez a rész az ú. n. Intelligenzblatt). A lap hetenként négyszer, nagyszámú olvasóközönség esetén naponként jelenne meg. MAJLÁTH sem mulasztja el GLATZ EDÉT is ajánlani. A felterjesztések alapján 1845. február 13-án valóban meg is érkezik a királyi beleegyezéssel megerősített kancellári „*Rendelvény a m. kir. Helytartó Tanácshoz*” mely szerint

„Heckenast Gusztáv, Járy György és Landerer Lajos által legfelsőbb helyre felterjesztett abbeli kérelemre, miszerint érintett Heckenast által tulajdonosi joggal bíró „Pesther Tageblatt” című hirlapnak politikai „Pester Zeitung” címzetű lappá átváltoztathatása s mint ilyennek közösbenei folytathatására kegyesen megengedtesék, Ő Felsége kegyelmesen elhatározni méltóztatott: mikép a folyamodók által kért szabadalom ugyan kiadattasék, de csak azok tulajdon személyére, s hogy senki közülök ne jogosíttassék részét másakra átruházni vagy örökösödésbe hagyományozni. Ő Felsége továbbá egyszersmind azt is kegyelmesen megengedni méltóztatott, miszerint a kérdéses „Pester Zeitung” cím alatt Glatz Eduard szerkesztősége mellett f. é. április 1-sőjétől megjelenendő lapok mindazon kedvezményekben, melyek a „Hirnök” és „Híradó” lapoknak megadattak, részesíttessenek. — Miről is ezen k. Helytartó Tanács hivatalos tudomás s a részéről szükséges intézkedések megtétele végett ezennel értesíttetik.”²¹

A rendelet hátirata még utasítja az „esedezőket, hogy az illető szabadalomlevélnek kiadását a n. m. magyar kancellária kiadóhivatalnál szorgalmazzák”. A rendeletnek egyetlen melléklete pedig nem más, mint az olyan régen óhajtott Pester Zeitung kiváltságlevelének szó szerinti szövege, mely a közölt laptervezetek alapján készült:

„Mi, első Ferdinánd Isten kedvező kegyelméből ausztriai császár; Magyar és Csehország e néven Ötödik, Dalmát, Horvát, Tót, Halics és Ladomér országok apostoli, úgy Lombardia, Velence, Illiria stb. királya; Ausztria főhercege, Lotharingia, Salzburg, Steyer, Korontán- és Krajna, Fel- és Alsó-Szlávia hercege, Erdély nagyfejedelme, morvai őrgróf, Habsburg és Tirol grófja stb. emlékezetül adjuk ezennel jelentvén mindennek kit illet: hogy Mi, mind Heckenast Gusztáv, vitézlő Járy György, és vitézlő füstkuti Landerer Lajos híveinknek, a végett Felségünkhöz intézett alázatos esedezésére, mind pedig azért is, mert hiv alattvalóink hasznát és javát atyailag s kegyelmesen előmozdítani kívánjuk, királyi legfelsőbb hatalmunkból egyszersmind

²¹ Orsz. Levéltár. M. kir. kancelláriai iratok 2786/1845.

különös kegyelmünkből megengedendőnek tartottuk, miszerint a fentnevezett Heckenast Gusztáv eddig „Pester Tageblatt“ címet viselt német ujsága, „Pester Zeitung“ című politikai hírlappá, vagyis ujsággá változtassék, s ezen politikai hírlapot ők, mint egyesült társak, hiv alattvalóink javára s közhasználatára, szabad királyi Pest városunkban, tiszta, világos és szabatos német nyelven, hetenként négyszer, vagy a körülményekhez képest naponként is, éltök fogytáig közösen kiadhassák, az általok Felségünknek alázatosan benyújtott, s itt szórólszóra következő előrajz szerint...“

A laptervezet lefektetése után, a kiváltságlevél figyelme a cenzura és a kötelezpéldányokra is kiterjed :

„...továbbá, a hírlapok, vagy is ujságok iránt kiadott vagy jövőben kiadandó könyvvizsgálati felsőbb rendeleteket híven és pontosan megtartani, s ezen kiadandó ujságból öt példányt, miből egy, az országos karok és rendek alázatos felírására ezer nyolczszáz harminczhatodik évi szentgyörgyhó huszonhatodikán 5440 szám alatt kelt királyi elhatározatunk értelmében, a magyar tudós társaságot illeti, magyar királyi helytartótanácsunknak benyújtani tartozzanak, köteleztessenek.“

Az adományozólevél egyben kiterjeszti védelmét a laptulajdonosokra és szigorúan kihangsúlyozza, hogy a szabadalom el nem kobozható:

„... Miért is nektek hiveink, bármi rendü, rangu, állapotu, hivatalu s méltóságú alattvalóink, kiknek e levelünk bármikép tudomástokra jut, különösen pedig szabad királyi Pest városunk bírójának, polgármesterének, esküdt polgárainak s egész községének ezennel szigoruan meghagyván parancsoljuk: miszerint a fennevezett Heckenast Gusztáv, Járý György, és füstkuti Landerer Lajos egyesült társakat, az itt leirt módon s cím alatt engedett német ujság vagyis hírlap közös kiadásában, se nyilván se alattomban háborgatni, akadályozni s korlátolni ne merészeljétek, hanem őket a nekik ezennel engedett királyi kegyelmünk és kegyelmességünk szabad, biztos sértetlen és háborítatlan élvezetében hagyni, s az illetők által is hagyatni okvetlen tartozzatok, köteleztessetek, másképp ne tegyetek; jelen levelünket pedig, melyet apostoli magyar királyi titkos pecsétünkkel függőleg megerősítettünk, elolvasás után az előmutatónak mindenkor vissza-adjátok. Kelt a Mi őszintén kedvelt hivünk, tekintetes és nagyságos székhelyi gróf Mailáth Antal szent István apostoli király jeles rendbeli nagykeresztes vitéz, aranykulcsosunk, valóságos belső titkos tanácsosunk, Zemplén vármegyei főispán, Magyarországunkon királyi főasztalnok-mesterünk, és ugyanott kir. udvarunk egyszersmind az említett szent István apostoli kir. jeles rend kancellárja kezéből, birodalmi fővárosunkban Bécsben, Ausztriában, bőjtelőhó tizenharmadik napján, az Ur ezer nyolczszáz negyvenötödik esztendejében; magyar-, Cseh- stb. országai uralkodásunk tizedik évében. Ferdinánd Gróf Mailáth Antal Pazziazi Mihály (aláírásai).“

A magyar udvari kancellária kiadóhivatala gyönyörű okiratban örökítette meg a kérelmezőknek egymással és az adományozóval való jogviszonyát, a *Pester Zeitung* kiváltságlevelét,²² melyet jelenleg a Városi Könyvtár értékes ritkaságai között őriz. A negyedréte alakú, pergamentlevelekből álló, mályvaszínű bársonyba kötött szabadalomlevél kiállításáért műtörténeti szempontból is figyelmet érdemel. Ujjnyi vastag ezüstsínór erősíti hozzá a finom ötvösmunkával készített, gazdagon cizellált sárgaréztokba zárt „apostoli magyar királyi titkos pecsétet“, melyen a koronával ékes kétfejű sastól tartott királyi címer körül „Ferdinandus I. D. F. CL. Aus. Imp. Hung. et Boh. et V. Dal. Cro. Slav. Gal. et Lod. Rex. Apos. Lom. Ven. et Ill. A. D. Aus. D. Lot. Salis AM. P. Trans. M. Mor. C. Habs. et Tyr. etc.“ felirat olvasható. Ha megoldjuk a kötetet összefogó drapp- és zöldszínű selyemszalagokat, a mályvaszínű bársonyhoz illő márványos előzéklap és egy fehér levél után következik hat oldalon a kézzel írott engedélyező okirat. Az első oldal különösen szép: csillogó aranybetűkkel rótt szöveg — „*Mi, Első Ferdinánd Isten kedvező kegyelméből Ausztriai Császár*“ — gyönyörű kézfestésű, ékítményekben gazdag kerettel harmonizál. A keretet a rajzoló a XIX. század jellemző empíre és biedermeier motívumaiból tervezte. Stilizált levél- és indadíszek, a gazdag figurális motívumokkal felváltva, futnak a téglalapalakú, ujjnyi vastagon megvont keret körül. A keret felső részének közepén a drágakövekkel díszített korona, szélén kétoldalt tarka virágokkal tele vázák. A függőleges irányú vonalak mentén, tehát kétoldalt, helyezkednek el az emblémákat, a tudományokat, művészeteket, a magasabb emberi életformákat jelképező tárgyakat tartó angyalok és nőalakok. Lenn, szemben a koronával, szalaggal körülfont sajtót rajzolt a művész és nem felejtette ki kompozíciójából az üveg-szekrénykébe zárt, feltekercselt kiváltságlevelet sem. Az első lapnak az ornamentikája tudatos művészi munka: a keresztdíszítés a felső középpontból, a koronából indul ki és innen fejlődik tovább a virágos és figurális sarokdíszítésekben, melyek sohasem terhelik túl a rajzot, mert az alakok csak részben láthatók, mintegy előbukkannak a levelek és az emblémák mögül. A szerves életből kölcsönzött díszítőelemek elevenségét erősen kiemeli a nyitott

²² A Fővárosi Könyvtár Budapest Gyűjteményében.

és gazdag színárnyalatú keret. A következő oldalak kerete már egyszerű: négy zárt, téglalapalakú aranyvonalból áll. A művész itt sem hibázta el feladatát, mert a közöttük levő teret nem szabta egyformára, különböző vastagságú vonalakkból állította össze, mely a fekete tintával és szép gömbölyű betűkkel írott szöveggel ízléses összhangot alkot. Még a harmadik oldalon találkoznak aranybetűkkel, ahol a társkérelmezők nevét akarta kiemelni a másoló. Nevét is ismerjük, mert az utolsó pergamentlevélen, az aranykeret alsó jobbsarka alá szép, apró betűkkel odakanyarította: Exp. FR. SCHÜTZ. Ezt a levelet még egy papiroslap követi, Pest város tanácsának záradéka, mely bizonyítja, hogy a kiváltságlevelet annak rendje és módja szerint beiktatták az „elsőrendű királyi könyvbe“ és az 15721. szám alatt „Szabad kir. Pest város tanácsának 1845-ik évi mindszenhava 20-ik napján tartott ülésében... kihirdettetett“.

1845-tel elérkeztünk a *Pester Zeitung* megindulásának évéhez. Az elmondottakból kiviláglik azonban, hogy története nem ekkor vette kezdetét, hanem 1838-ban, hét esztendővel kiváltságlevelének kiállítása előtt, mikor LANDERER először terjesztette fel hazai német újság engedélyezéséért kérelmét.

*

Az 1845. márciusban megjelent negyedrétaalakú, négy sűrűn megírt oldalra terjedő előfizetési felhívásnak bevezető soraival GLATZ EDUARD felelős szerkesztő minél nagyobb számú olvasóközönséget akart toborozni a *Pester Zeitung*nak.² Egész megszövegezése Bécs szellemét tükrözi. A hangsúly mindenütt kiemeli, hogy az új orgánus Pest városa, sőt az egész ország negyedik rendjének, a trón leghűségesebb támaszának, a németül beszélő polgárságnak óhajt politikai tájékoztatója, elintézetlen ügyeinek szószólója lenni. A polgárságnak nemcsak joga, de egyenesen kötelessége a politikai életben való részvétel, a korszerű és mérsékelt haladás szellemében alkotott reformok megteremtése és ebben legnagyobb pártfogója saját sajtóorgánuma, a *Pester Zeitung* lesz. Ehhez csatolja GLATZ a bőségesen részletező laptervezetet és a jó munkatársak szerződtetéséről szóló be-

² Örsz. Széchényi Könyvtár Hírlaptárában, 4240. sz. alatt.

jelentését. A zárósorokban azt is kiemeli, hogy németnyelvű lapját a németül beszélők nagy száma teszi szükségessé, de mindenkor a közös haza érdekeit szolgálja majd, ez felelő kötelessége:

„Ungarn dem Auslande gegenüber würdig zu vertreten, eine genauere Kenntnis seiner Zustände zu vermitteln und ihm neue Sympathien zu gewinnen, besonders in jenen Ländergebiethen, deren Kronen mit der ungarischen auf einem glorreichen Herrscherhaupte vereinigt sind, und die in diesem Verbande einer Grösse und Machtfülle entgegengehen, wie sie kein einzelner Theil für sich erreicht hatte, noch sie hätte erreichen können. Und dieser Gewinn, deucht uns, wäre nicht gering anzuschlagen.“

A német kormánylap szerkesztősége ezekkel a hízegő és egyben megnyugtató sorokkal akarta a magyar radikális párt szemét bekötni. KOSSUTHÉK azonban felismerték a veszedelmet: a kormányzat titkos kezét, amely a sajtó útján akarta megszerezni és biztosítani a polgárság feltétlen ragaszkodását. Megérezték azt is, hogy a hatalmas ellenfél ezzel az újabb eszközzel keresztezi majd pártérdekeiket; a német lap előtt megnyílnak majd az ország határai és így olvasóközönsége hatalmas táborrá nőhet a külföldön is. A magyar radikális pártnak akkor nem volt német lapja, megpróbált tehát röpiratokkal védekezni és küzdeni a *Pester Zeitung* propagandaízü hirdetése ellen. A METTERNICHHEZ futó titkos jelentések már 1845. március 28-án — alig néhány nappal az előfizetési felhívás szélnek eresztése után — örömmel tudatják a magyar radikális párt megütközését, ellentétben a konzervatívok és a pesti polgárság érdeklődő várakozásával.³ A szerkesztőség külföldre is eljuttatta az előfizetési hirdetést; 1845. március 30-án a bécsi kancellária már szorgalmazza a bécsi lapoknál közlését és az esetleg fennforgó akadályoztatásról jelentést kér.⁴ A felhíváson a kiadók és nyomdászok, LANDERER és HECKENAST, szabták meg az előfizetési feltételeket: a hetenként négyszer, vasárnapon, kedden, csütörtökön és pénteken, háromhasábos nagy ívrét alakban megjelenő újságért a pesti és a budai polgár egy negyedévre (március 30—június végéig) 3 forintot, háromnegyedévre (márc. 30—december végéig) 8 forint és 15 krajcárt fizet, ha maga gondoskodik újságának a kiadóhivataltól, a Hatvani-utcában lévő Horváth-féle házból történő el-

³ Staatsarchiv, Wien. Conferenz-Acten a. 342/1845., a. 396/1845.

⁴ Staatsarchiv, Wien. Conferenz-Acten s. 140/1845.

szállításáról. Az előfizetési ár egész Magyarország és Erdély területére postai szállítással az említett időtartamokra 3 forint 30 krajcár, illetőleg 9 forint. Ausztriába és a külföldre való szétküldésnél még a bélyegzési illetéket is meg kell az előfizetőnek térítenie. A *Pester Zeitung* eladási ára számonként 4 és 5 krajcár körül mozgott 1845—1852-ig. A négyhasábos petittel szedett „*Intelligenzblatt*“-ba beiktatott hivatalos és magánhirdetésekért soronként 5 krajcárt kellett fizetni.⁵

A lap megindulásakor, 1845. március 30-án, a mai újság minden követelményével rendelkezik.⁶ Ha egybevetjük például a napjainkban élő *Pesti Hirlappal*, lapfeje, beosztása szinte ugyanaz, csak formátuma nagyobb 2-rét. Bibliográfiai adatait is pontosan feltünteti, melyik lapból fejlődött, milyen lapot egyesített magában, egyszóval a *Pesther Tageblatt* minden jellemző változását. Pályafutásában három korszakot különböztethetünk meg: a „március“ előtti (1845—1848 márciusig), alatti (1848—1849) és utáni időket (1850—1852). Az első és utolsó szakaszban a lap életének eseményei, szelleme nem sok eltérést mutatnak: a kormányhű politikai, hivatalos és szórakoztató újság típusát tükrözik vissza. Legmozgalmasabb évei természetesen a márciusi időszak, a nagy történelmi események kora.

1845—1848-ig a felelős szerkesztő, GLATZ, illetőleg a háttérben az aulikus JÁRY GYÖRGY, vagyis a kormány, gondoskodik arról, hogy a lapnak minden rovatát az előírt terv és szellem szerint szerkesszék. Ha az egyes számok tartalmát és beosztását tekintjük, nem fogjuk túlságosan változatosnak találni — különösen — a tendenciájukat. Minden szám rögtön a lapfej alatt „Inhalt“ címen tartalmi összefoglalást hozott. Például az első szám: „Ungarn und Siebenbürgen. Ernennungen. Rückblick auf die Gesetz-Artikel von 1843—44. Pest (Budget der Stadt). Comitats-Berichte (Liptau-Bács). Städtische-Berichte (Oedenburg-Komorn. Oesterreich. Deutschland (München—Dresden), Frankreich, Schweiz, Italien, Russland. — Feuilleton: Das Feuilleton. Die An-

⁵ Mindamellett, hogy az egyes számok és a beiktatott hirdetések árát csak a később meginduló számok (és nem az előfizetési felhívás) jelölik meg, mi itt tartottuk szükségesnek közlését.

⁶ V. Ö. LEHMANN, ERNST HERBERT: Einführung in die Zeitschriftenkunde. Leipzig, 1936.

tiken von Adalbert Stifter. Literarisches. Pester und Ofner Neuigkeiten. Amtliche Anzeigen. Privat-Anzeigen“.⁷ Majdnem minden számnak a maga nemében igen jó vezércikke volt. Ezt követték az országgal kapcsolatos események és időszerű kérdések, természetesen konzervatív szemmel nézve a dolgok állását. A fővárosi újdonságok rovata mindig szellemesen, szakavatottan szerkesztett rovat volt, mely a megyei tudósításokkal együtt részletesen, a jellemző történések kiemelésével igyekezett a fontosabb politikai, közgazdasági, vagy egyéb a közzel kapcsolatos eseményeket napfényre hozni. Ezeken a hasábkokon kísérelték meg GLATZ a „negyedik rendet“, a városi polgárságot a kormány szolgálatába állítani (természetesen, a vezércikk is erős fegyverük volt!). Itt tüntették fel és ostromozták erős gúnnyal azokat a „fonákságokat“, melyeket a radikális párt részéről tapasztaltak, vagy dícsérték a saját táborukba tömörülőket. A külföld szemléje szintén igen terjedelmes része volt a lapnak; az Allgemeine Zeitung, Moniteur, Times stb. nyomán állították ugyan össze, de nem nélkülözte az önállóságot. A külföld nevezetes eseményeinek a számbavételénél szigorúan őrködtek a tájékoztatás szelleme fölött, hogy be ne hatoljon az autokratikus módon kormányzott birodalomba ellentétes eszme. Fontos laprészé fejlesztették Erdélyt és az erdélyieket tárgyaló (rendszerint) különrovatot is: „...um so mehr, da auf dem Sachsenboden ein lebenskräftiges bürgerliches Element unsre volle Aufmerksamkeit in Anspruch nimmt“ — írja GLATZ az előfizetési felhívásban. — Tisztában voltak a tárcarovat nagy jelentőségével is. „Das Feuilleton, die geistige Illustration, sei der poetische Widerschein des politischen Blattes, die in Musik gesetzte Prosa...“⁸ — olvashatjuk GLATZ meghatározását a tárcarovatban külön a „tárcáról“ írott dolgozatában. A *Pester Zeitung* ezt is politikai céljai szolgálatába állította; természetesen, észrevétlenül. Szórakoztatva hintette el eszméit a feuilletonra talán legkevésbé gyanakodó olvasó lelkében. „A széleskörű, tanulmánygó olvasóközönséget“ nem csak szépirodalmi cikkekkel, hanem népszerű tudományos dolgozatokkal (földrajz, népismeret stb.) akarta kielégíteni. Jelszava: „das Nützliche! desshalb wird ihr Feuilleton ein belehrendes sein.

⁷ Pester Zeitung, 1845. márc. 30. 1. sz.

⁸ U. o. Das Feuilleton.

Veredelnder Kunstgenuss!“⁹ Olvashatunk itt ismeretterjesztő fejtegetéseket a tudományos, politikai, társadalmi élet minden egykorú problémájával kapcsolatban; természetesen sohasem a szakfolyóiratok stílusában. A tárcarovatban bonyolítja le a lap az irodalmi és művészeti szemlét is. Foglalkozik az új könyvekkel, színjátszással, zenével stb. Az ember eszményi életét a művészetekben éli ki, melyek csak a rend, nyugalom és béke országában találhatnak igazi otthonra és továbbfejlődésre. „A birodalom bölcs uralkodója és kormányzata ennek az eszményi életnek az érdekében mindenkor őrködni fognak az ország rendje, nyugalma és békéje felett“, ezt a gondolatot mindenesetre magába szívhatta a tárcarovat buzgó olvasója. 1846. december 6-án a szerkesztőség felhívja a figyelmet a bővülő lapra: „... Die Pester Zeitung wird ... um eine ganze Folioseite mehr bringen, als bei ihrem Erscheinen bedungen war ... theils für die Rubrik des Auslandes, theils aber und vorzugsweise dazu benützt ... um dem Feuilleton, als dem nichtpolitischen Theile des Blattes eine grössere Ausdehnung und Mannigfaltigkeit sowohl in belletristischer als gemeinnütziger Richtung zu geben...“¹⁰ A lap terjedelme bővült és mégsem emelték fel az árát; tudták, hogy miért: ez éppen azokat az előfizetőket sokszorozta meg, akiknek irányítói akartak lenni.

A *Pester Zeitung* munkatársait — kivételt képeznek a tárcáírók — nagyobb részükben nem ismerjük. A vezércikkek egy szellemnek, a kormánysszellemnek, de nem egy főnek a munkásságáról tanuskodnak. GLATZ EDE stílusát aláírt tárcáiból ismerjük és ezért állíthatjuk, hogy sok vezércikknek ő a szerzője. Jó egynehány származhatik JÁRY GYÖRGYTŐL is, mert írói készségéről nyomtatásban megjelent önálló művei is tanúskodnak. Érdekes, hogy JÁRY kifejezetten sohasem szerepel az újság hasábjain. A megyei tudósításokat megbízott vidéki levelezők végezték. Igen sok a kormánytól kijelölt bécsi levelező. Sok a cikkátvétel is. Kérdezhetnénk, miért névtelenek a *Pester Zeitung* cikkei? „Az írók, újságírók, álnév alá rejtőznek, vagy névtelenül írtak, hogy elkerüljék a zaklatást. Az előleges cenzúra törölt a cikkekből mindent, ami neki nem tetszett, de azért még ez az elő-

⁹ U. o.

¹⁰ Pester Zeitung, 1846. dec. 6. 353. sz.

leges cenzúra sem mentette fel az írókat az utólagos felelősségtől¹¹ — olvashatjuk az egykorú könyv- és lapkiadásról szóló művekben. Vajjon fenntartható-e ez az álláspont egy ízig-vérig kormánytól szerkesztett lapnál? Igen; t. i. a kényszer hatása alatt az ellenzéki lapok valóban így leplezték mnukatársaikat. A kormány lapja sem tehetett másképen, ha el akarta magáról terelni az ellenzék figyelmét. És még valamit: a *Pester Zeitung*ban centralizáltan indult meg a közvéleményirányítás. Először egy megszerzendő közönségnek írt és mikor már közel férközött eszéhez, szívéhez, szolidárisan akart gondolkodni olvasóival. Ehhez pedig — társadalomlélektanilag nézve a dolgokat — névtelenül kellett írnia. — Előrebocsátottuk, hogy a tárcaírók aláírták dolgozataikat. CSAPLOVICS JÁNOS, LUDWIG FOGLÁR, GUSTAV AUGUST FRANKL, HEINRICH RITTER VON LEWITSCHNIGG, LEVIN SCHÜCKING, ADALBERT STIFTER, TSCHABUSCHNIGG neveit jegyeztük fel az újság életének első szakaszából. Legnagyobb részük osztrák író, akik szétfeszítve a Metternich-politika elszigetelő kínai falát, a 30-as évektől kezdődően bekerülnek a hazai német szépirodalmi lapokba. — STIFTER egyébként is díszje a XIX. század pesti könyvkiadásának.¹² Egy nevet, BIRNBAUM GUSZTÁVÉ, még külön ki kell emelnünk, mert ő a *Pester Zeitung* állandó színházi kritikusa.¹³

Mielőtt figyelmünket az 1848—49-es évek *Pester Zeitung*ja felé fordítanánk, felvetődhetik a kérdés: jól jövedelmező vállalkozásnak bizonyult-e mindaddig? Megérdemelte-e azt a nagy fáradságot, az évekbe kerülő utánjárást? — A lapkiadók két forrásból remélték a hasznothajtó bevételt: a hirdetések közreadóitól és az előfizetőktől.

A hivatalos hirdetések a kormány intézkedésével automatikusan kerültek a lapba. Ezzel nem is volt semmi bajuk. Annál

¹¹ KECSKEMÉTHY AURÉL naplója 1851—1878. Sajtó alá rendezte és bevezetéssel ellátta RÓZSA MIKLÓS. Budapest, 1909. I—LIX. 1. — V. ö. még SZÉMZŐ PIROSKA: Német írók és pesti kiadók a XIX. században (1812—1878). Budapest, 1931. 5—14. l.

¹² SZÉMZŐ, i. m.

¹³ BIRNBAUM G. budapesti születésű hírlapíró. Színkritikák és színdarabok szerzője. Maga is igen képzett lapszerkesztő. Ő alapította és szerkesztette 1850. szept. 1-től 1864. ápr. 30-ig a Pest-Ofner Localblattot. Képzettségét a pesti és a bécsi egyetem bölcsészkarán nyerte. Lásd SZINNYEI, i. m. II. köt.

nehezebb volt a magánhirdetéseket biztosítani. Tudva azt, hogy a kormány mögöttük áll, éberen őrködtek a fölött, milyen hirdetéseket közölnek a pesti német lapkortársak. Már 1845. november 13-án panasszal élnek a *Der Ungar* hirdetési miatt és a kancellárián keresztül kérik az orvoslást: korlátozzák a *Der Ungar* című lap hirdetési engedélyét.¹⁴ Természetének megfelelően, csak irodalmi és művészeti tartalmú hirdetéseket hozhasson; holott igen gyakoriak az ipari és kereskedelmi hirdetések benne. Ezenkívül van egy külön hirdető melléklapja, a „*Wegweiser und Anzeigeblatt*“, mindezekkel pedig igen megkárosítja a *Pester Zeitung*-ot. *Der Ungar* szerkesztősege, valamint a hazai hatóságok azt állítják, hogy ilyen hirdetések közzétételére megvan az *Ungar* privilégiuma. Az ügyet még bonyolítja az *Ungar* szerkesztőségének a kancelláriához benyújtott vádoló jelentése, mely szerint LANDERER elvakultságában felbontotta az *Ungar* címére érkezett csomagokat a postán és így kutatta a közlésre beküldött hirdetéseket. A kancellária 1846. március 25-én csak a kereskedelmi hirdetések engedélyét vonja meg az *Ungartól*, az ipariakra nem hozhat határozatot, mert ehhez tényleg joga van.¹⁵ Ezzel az ügy azonban még mindig nem nyert befejezést. 1847. február 20-án a *Pester Zeitung* más módszert választ az *Ungar* elgáncsolására: panaszt emel túlságosan liberális tartalma miatt és ezt a cenzúra is elnézi, viszont a kormány lapjával a cenzúra feltűnő rosszindulattal viselkedik. A jelentés SEDLNITZKYN keresztül APPONYI-hoz kerül, ekkor azonban már támogató érvekkel is megtűzdeltek: tekintse APPONYI a *Pester Zeitung*-ért kormányrésről hozott nagy anyagi áldozatokat, korlátozza az *Ungar* működését és biztosítsa ugyanakkor a *Pester Zeitung*-ét.¹⁶ APPONYI sorompóba állításának meg is volt a várt eredménye: az *Ungar* 1848. szeptember 29-én közölt utoljára hirdetést, mert megszűnt.

Az előző sorokban érintettük, hogy „a kormány a *Pester Zeitung*-ért milyen nagy anyagi áldozatokat hozott“. Milyen jogon? A kis létszámú előfizetők miatt a kiadók nem bírták fenn-

¹⁴ Staatsarchiv, Wien. Conferenz-Acten, s. 456/1845. — Orsz. Levéltár. M. kir. kancelláriai iratok 12.174/1845., 17.172/1845.

¹⁵ Staatsarchiv, Wien. Conferenz-Acten, a. 57/1846. — Orsz. Levéltár. M. kir. kancelláriai iratok 5220/1846.

¹⁶ Staatsarchiv, Wien. Conferenz-Acten, a. 143/1847. — Orsz. Levéltár. M. kir. kancelláriai iratok 8388/1847., 8389/1847., 17.003/1847., 17.104/1847.

tartani a vállalkozást? A *Pester Zeitung* előfizetőinek száma a megindulást követő első öt hétben 1100, ugyanezen év júniusának második felétől erős emelkedést mutat 2000 felé, 1846—47. években a 3000-hez közeledik és 1848. áprilisában eléri a 3000-et. Ha ehhez hozzáadjuk a hirdetésekből befolyó összeget és meggondoljuk, hogy a lapot a kiadók saját nyomdájukkal állítják elő, tehát „házi kezelésben“, nem értjük, milyen célra kellett az állami nagyszögű hozzájárulás. A dolog mögöttjét megintcsak a bécsi és a budapesti állami levéltári iratok világítják meg.¹⁷ A kiadóknak, valamint a kormánynak a *Pester Zeitung* megindulásakor csak egyetlen számbajöhető vetélytárstól kellett tartaniuk: RÖSSLERNÉ lapjától, a *Vereinigte Ofner und Pester Zeitung*tól. Ezt azonban nem vették komolyan. Mindannyian arra gondoltak, hogy a hirdetésekből tengődő lap (rossz szerkesztése miatt igen nivótlan volt már abban az időben!) úgysem bírja majd az új orgánummal felvenni a versenyt és automatikusan megszűnik. Valamit azonban elgondolásaikon kívüli hagytak: a radikális pártot. KOSSUTHÉK már az előfizetési felhívás kibocsátásakor röplapokkal próbáltak — német lap hiányában — az előállott helyzeten javítani. A „gyors cselekvések pártjának“ figyelme most hirtelen RÖSSLERNÉ lapjára terelődött: belekapcsolódni ebbe a német orgánumba és ellensúlyozni, ha kell, megverekedni az új lappal. KOSSUTH, BEZERÉDY, DEÁK, KLAUZÁL, LUKÁCS, TREFORT, HENSZELMANN nagy erővel igyekeznek megszervezni az ügyet és felveszik RÖSSLERNÉVEL a tárgyalásokat. METTERNICH titkos szervezete azonban résen van: egész haditervet dolgoznak ki RÖSSLERNÉ lapjának elkaparintására. Helyzete nehéz, erőszakot nem alkalmazhat, a szólás- és közlésszabadságot a „bölcös és kegyelmes“ kormányzat, mely mindenkor az alattvalók előnyét nézi nyíltan nem gátolhatja meg, pénzáldozatra van tehát szükség. Most már értjük. APPONYI 1845. május 10-én sokoldalra terjedő feliratban terjeszti az ügyet a király elé: a radikális pártot sajtója elnémításával ártalmatlanná tették. A *Pester Zeitung*nak a városi polgárság megnyerésével már-már sikerült a kormányzat számára hatalmas támaszt szerezni,

¹⁷ Staatsarchiv, Wien. Conferenz-Acten, s. 220/1845., s. 185/1847., s. 29/1848., s. 43/1848., s. 118/1848. — Orsz. Levéltár. Magy. kir. kancelláriai iratok 10.829/1845.

ezt az első hetek 1100 előfizetője is bizonyítja. Most ezt az „erő-dítményt“ veszély fenyegeti az ellenzék részéről. Kezüket RÖSSLERNÉ lapja felé nyújtogatják, pedig a radikálisok német sajtója tíz magyarnál is veszedelmesebb: „... es gibt eine fast negative Art des Opponirens, die sich trotz allen Verbotes in einem Blatte festsetzen kann“.¹⁸ JÁRY GYÖRGY idejekorán felismerte a bajt és eredményes megbeszélést folytatott RÖSSLERNÉVEL; az hajlandó a *Pester Zeitung* javára évi 4000 forint életjáradék, halála esetén, a *Vereinigte Ofner Pester Zeitung*nál működő fiának évi 1000 forint életjáradék, vagy állás ellenében, újságát megszüntetni. Ezzel kapcsolatban a kiadóknak következő a tervük: 3000 előfizető esetén évi 1000 forint, 4000 előfizető esetén évi 2000 forint, 5000 előfizető esetén évi 3000 forinttal járulnának RÖSSLERNÉ életjáradékához és 6000 előfizető esetén maguk vállalnák az egész életjáradék kifizetését. A jelentés pillanatában a *Pester Zeitung*-nak 1100 előfizetője van, ez azonban RÖSSLERNÉ lapjának megszűnésekor, természetsszerűleg, hamarosan emelkedni fog. Addig is, míg a kiadók szert tesznek a megfelelő számú előfizetőre, az államkincstárnak kellene fizetnie RÖSSLERNÉ életjáradékát. RÖSSLERNÉ fiát illetőleg, APPONYI inkább az állást javasolja életjáradék helyett: vagy a postánál, vagy a *Pester Zeitung* szerkesztőségében kellene elhelyezni. A kormánybeavatkozás a legnagyobb titoktartás mellett történik — igéri APPONYI — a szerződő felek JÁRY, HECKENAST és LANDERER lesznek és „ők“ folyósítják majd magánbank útján az összeget. Az uralkodó minden pontjában elfogadja APPONYI javaslatát. METTERNICH még arra is gondol, hogy RÖSSLERNÉ lapjának megszűnését elfogadható indokkal tártják a *Pester Zeitung*ban a közönség elé; írják meg, hogy a kiadók között létrejött megállapodás értelmében egyesült a *Pester Zeitung*gal. A *Pester Zeitung*nak 1845. június 13-án megjelent számából láthatjuk, hogy a szerkesztőség eleget tett az aggályoskodó kormány kívánságának: „... Im Folge einer mit den Unternehmern der Vereinigten Ofner Pester Zeitung getroffenen Uebereinkunft letztgenanntes Blatt mit Beginn des nächsten Monats zu erscheinen aufhörte und in die Pester Zeitung übergeht... und (wir) bemerken zugleich, dass zur nicht geringen Bequemlichkeit des lesenden Publicums mit dem Aufhören der

¹⁸ Staatsarchiv, Wien. Conferenz-Acten, s. 220/1845.

Ofner Zeitung von nun an alle amtlichen — wechsellgerechtlichen, Civil- und Militär-Anzeigen — sich in der Pester Zeitung concentriren werden.“ A bécsi kincstár pedig egészen 1848. április elsejéig fizethette RÖSSLERNÉnek a teljes életjáradékot, mert a *Pester Zeitung* előfizetőinek száma csak akkor emelkedett 3000-re.

Az 1848- és 1849-es évek *Pester Zeitung*ja korának hű tükré és jellegzetes megnyilvánulása. Ebben az időben az egész sajtót a publicisztikai pártharcok megvívása uralja és az események tengerében az újságok az éppen uralmon lévők akaratának megfelelően húzzák fel a „schwarz-gelb“, vagy a nemzetiszínű zászlót.¹⁹ Az 1848-ban bezáruló utolsó rendi országgyűlésen a liberális nemesurak kényszerítik az uralkodóházat a nyugateurópai alkotmányos rendszer befogadására. A pesti ifjúság 1848. március 15-én kivívja a sajtószabadságot. A kiváltságos osztályok uralmát megszünteti a jogegyenlőség. KOSSUTH irányítása mellett a pozsonyi diéta a kormányzathoz folyamodik kívánságaiknak kielégítésére. A forradalmi mozgalmak következtében V. FERDINÁND 1848. április 7-én kinevezi az első felelős magyar miniszteriumot; a rendi országgyűlés helyébe a népképviselői lép. Magyarország egyesül Erdéllyel. A bécsi udvar kényszer hatása alatt cselekszik és így teljes erejével az események megállítására törekszik. V. FERDINÁND 1848 őszén lemond. Utóda, I. FERENC JÓZSEF METTERNICH politikáján nevelődött; kormánya megszervezi az ellenállást. És elkövetkezik 1849. augusztus 13-án Világos, hazánk történelmének legmegrendítőbb dátuma Röviden összefoglaljuk azokat az eseményeket, melyek a *Pester Zeitung* referáló és elméleti cikkeinek állandóan visszatérő tárgyát képezték fennállásának legváltozatosabb korszakában.

Az 1848. március 12-iki számnak „Ungarn und die deutschen Weltereignisse“ című cikke már megérezttette az eddig szigorúan konzervatív szellem pálfordulását. Március 17-én az újság pályatársaival együtt hatalmas betűkkel hirdeti: „Die Presse ist frei!“ 28-án már ünnepli a jogainak birtokába jutott nemzetet. Az 1848-as évfolyamból két nevet kell kiemelnünk: MARLIN JÓZSEF munkatársét és HUGO ALBERTÉT, aki június 1-től október 6-ig GLATZ EDUARD társszerkesztője volt.

¹⁹ *Pester Zeitung*, 1845. jún. 13. 44. sz.

MARLIN,²¹ az erdélyi születésű hírlap- és regényíró munkásságát tulajdonképpen már 1847-ben kezdi „Skizze einer Reise von Hermannstadt über Klausenburg und Debrecin nach Pest“ című cikksorozattal a *Pester Zeitung* hasábjain. Ekkor még nem igen írja alá közleményeit. 1848-ban lelkes híve a magyar ügynek, nemzetőrparancsnok, KOSSUTHOT dicsőítő cikkeket ír a *Pester Zeitung*ba és az erdélyi szászokat is a magyar ügühöz való csatlakozásra szólítja fel: „Union mit den Ungarn, Freiheit, Gleichheit, Brüderlichkeit!“ Atyja azonban nem ért egyet fia és a magyar párt elgondolásaival, hazaszólítja Erdélybe. HECKENAST, regényeinek kiadója, felveszi vele az érintkezést és visszahívja a *Pester Zeitung*hoz, de mikor újból találkozunk vele az újság hasábjain, mintha nem is MARLIN szólna hozzánk: „... der Magyarismus in seiner Selbstüberschätzung vergessen hatte, wie weit inniger die Bande zwischen den österreichischen und siebenbürgischen Deutschen waren, als zwischen dem historischen ausschliesslichen Sachsenthum und den Nachfolgern Tökölys und Rákóczis.“²² MARLIN 1849 áprilisáig valóságos segédszerkesztői minőségben dolgozik a *Pester Zeitung*nál; ekkor azonban a magyar hadsereg elfoglalta a fővárost és MARLIN Bécsbe költözött.

HUGO ALBERTtel²³ először mint vezércikkíróval ismerkedik meg a *Pester Zeitung* olvasóközönsége. A morvaországi német-születésű hírlapíró hazánkban főúri, előkelő nemesi, tudományos és irodalmi körök szívesen látott vendége volt. Magyarországot szívből megszerette és második hazájának tekintette. Tanulmányozta Magyarország történetét és éles szemmel látta a hazai politikai, kulturális és társadalmi viszonyokat. Ha meg is írta a hibákat, mindig segítő és javító célzattal ostromozta őket cikkeiben. A liberális ellenzékkel élénken rokonszenvezett: „... Wäre der König in unserer Mitte gewesen, nie wäre unser schönes Vaterland das Spielzeug eines Metternichs, Kolowrat oder eines geistesbeschränkten Erzherzog Ludwigs geworden, nie hätten

²¹ HAJEK EGON: Az erdélyi szász regényirodalom a XIX. század közepén. Budapest, 1913. 25—26. l. — PUKÁNSZKY BÉLA: A magyarországi német irodalom története. (A legrégibb időktől 1848-ig.) Budapest, 1926. 494—495. l. — SZINNYEI, i. m. VIII. köt.

²² 43 *Pester Zeitung*, 1848. ápr. 14. 644. sz. és 1849. febr. 7. 898. sz.

²³ ANGAL DÁVID: Falk Miksa és Kecskeméthy Aurél elkobzott levelezése. Budapest, 1926. 71—72. l. — Szinnyei, i. m. IV. köt.

die Wähler par excellence es dahin gebracht, dass Croaten und Ungarn, die durch Jahrhunderte lang Freuden und Leiden zusammengenossen, heute als Feinde gegenüber stehen!... Ungarn über alles-alles es lebe der König!“ — fejezi be a lelkes vezércikket.²⁴ „Unsere Lage“ című másik vezércikkében a magyar és német barátságot dicsőíti, melyet a két nemzet évszázados sorsközössége alapozott meg. Jövőbelátó szemmel hívja fel a németiség figyelmét arra a Magyarországra, mely hivatva lesz a pánszlávizmus útját állni.²⁵ GLATZ EDUARD az 1848. jún. 1-i számban mutatja be az olvasóknak szerkesztőtársát; előrebocsátja, a márciusi események következtében a *Pester Zeitung* is magyar színeket képvisel. Ennek a márciusnak köszönheti az újságírás emancipációját és ezt minden szerkesztőnek kötelessége anyagi és szellemi javakkal meghálálni. A *Pester Zeitung* is érzi feladatát, a jövőben sokkal terjedelmesebb lesz, napilappá alakul (hat-szor jelenik meg egy héten, hétfő kivételével minden nap), hogy jobban és részletesebben képviselhesse a nemzeti eszmét. Az új hasábkhoz azonban új munkatársakra van szükség. A szerkesztői teendők ellátására még egy erőt kell szerződtetni. A *Pester Zeitung* olvasói jól ismerik az új szerkesztőtársat, HUGO ALBERTET: „Hugos eminentes Talent ist den Lesern unseres Journals, welches in letzter Zeit eine Reihe leitender Artikel aus seiner Feder brachte, nicht unbekannt. Der Verfasser der „Croquis“, der „Tabletten“, der „Gedichtlichen Fragmente“ und der „Ungarischen Zustände“ bedarf unsererseits keiner Empfehlung.“ GLATZ egyúttal megjelöli a *Pester Zeitung* programváltozását: „Die heimische deutsche Journalistik hat ausser jenen Aufgaben, welche ihr mit der vaterländischen Gesamtpresse gemeinsam, auch noch die besondere, die natürliche Vermittlung zu sein der internationalen Verständigung zwischen Ungarn und dem Auslande.“ Érezzük, hogy GLATZ tollát megint egy erős irányító kéz vezeti, de ezúttal nem a bécsi kormányzaté, az annyira rettegett Kossuth-szellem tört magának utat a *Pester Zeitung* szerkesztőségébe. HUGO társszerkesztése idején a kiadók megpróbálkoztak egy melléklappal is; *Volks-Tribune*, *Beilage zum Anzeigebblatt der Pester Zeitung* címen, kis 2-rét formában jelent meg és „Rechtfertigung“, „Warnung“, „Erklärung“ stb. című apró közlemé-

²⁴, ²⁵ Pester Zeitung, 1848. máj. 20. 675. sz., jún. 4. 688. sz.

nyeket és hirdetésekét hozott. Megjelenését hetenként kétszerre (vasárnap és csütörtök) tervezték; a *Volks-Tribune* cikkeiért szerzőik voltak felelősek. Az 1848. júl. 13-án meginduló hirdetőújság nem lehetett túlságosan életképes vállalkozás, mert már 1849-ben megszűnt. 1848. okt. 6-tól GLATZ megint egyedül szerkeszti a lapot: „Da Herr Albert Hugo, bisheriger Mitredacteur der Pester Zeitung, sich am 29. September, angeblich nur für einige Tage, von Pest entfernt hat, so wird hiermit, um Missverständnissen vorzubeugen... zur Kenntniss eines g. Publikums gebracht, dass die Redaction der Pester Zeitung von jetzt an allein durch den Endesgefertigten fortgeführt wird. Pest, am 5. Okt. 1848. Eduard Glatz.“²⁶ HUGÓt valóban Bécsbe szólították érdekei, ahonnan már csak saját lapjának, a *Pester Morgenblatt*nak (1850) a szerkesztéséért tért vissza.

A bécsi kormányt ebben az időben nem nagyon elégíthette ki pártfogolt lapja. Bár helyzetismeretük tudatában nem okolták a történetekért GLATZot, 1849. jan. 16-án mégis leváltották SEIZ JÁNOS KERESZTÉLYEL.²⁷ Ez a szerkesztő valóban megint az ő emberük: „... Der Wendepunkt, in den Ungarns Gesckicke mit dem 5. Januar 1849 getreten, eröffnet auch der von terroristischen Einflüssen befreiten Tagespresse die Möglichkeit, ihre früher gehemmte Thätigkeit in einer dem wahren Interesse Ungarns und der Gesamtmonarchie entsprechenden Richtung entwickeln zu können.“²⁸ A „hű csatlós“ többet is ígér, lapja segítségével visszavezeti a megtévesztett olvasót az egyedüli helyes politikai eszmékhez és ez az út merőben különbözni fog attól a másiktól, melyre a meggondolatlan, vágyálmokat kergető ellenzék csalta őket. Meg is tartja szavát, cikkei és választott munkatársai nem hazudtolják meg Bécs követelményét. Az 1849-es év megváltozott szellemű MARLINJÁRÓL már az előzőkben szoltunk. Az osztrák JANOTYCKH RITTER VON ADLERSTEINNEK elég dolgozatcímait idézni: „Rebellen. — Feinde.“ (1849. márc. 29. 941. sz.), *Daguerreotypen der Lüge und Wahrheit... zur Geschichte der*

²⁶ Pester Zeitung, 1848. okt. 6. (7) 93. sz.

²⁷ Pesti gyakorlóorvos volt. Irodalmi, történelmi és földrajzi tárgyú műveket írt, hirlapirodalommal is foglalkozott. Életének közelebbi adatai ismeretlenek. — V. ö. Szinnyei, i. m. XII. köt.

²⁸ Pester Zeitung, 1849. jan. 16. 879. sz.

ungarischen Rebellion“ (1849. ápr. 1. 944. sz.) stb. SEIZ azonban nem ért rá belemelegedni munkájába, mert 1849. ápr. 25-én ismét őrségváltás van a *Pester Zeitung*nál, SCHWARZ EDE, a kitüntetett, lelkes honvéd (később híres orvos) lesz a felelős szerkesztő.²⁹

A nagy Kossuth-barát szerkesztő a *Pester Zeitung*nál elkövetkező munkásságának szellemét három mondatban foglalja össze: mindenkor hirdetni fogja a győztes magyar hadsereg dicsőségét. A magyarságnak a Habsburg-házzal való szakítása felejtethetlen örömei közé tartozik. Boldog büszkeséggel tölti meg lelkét az a tudat, hogy Magyarország ezentúl a független országok családjába tartozik. (1849. ápr. 25. 961. sz.) Ilyen irányban vezeti a lapot buzgó és eszméit osztó munkatársával, MAUKSCH BERNÁTTAL egészen 1849. jún. 14-ig. A következő számban rövid búcsút vesz olvasóközönségtől, újságtól. Távozását gyakorlati hivatásából eredő akadályoztatásával indokolja. A *Pester Zeitung* szerkesztését csak ideiglenesen vállalta, hogy a haza örömteljes politikai eseményeinek minél szélesebb visszhangot adhasson világszerte. Utódját és munkatársát, a kiadók, LANDERER és HECKENAST mutatják be az olvasóknak: „Nachdem Herr Edmund Schwarz in Folge seines amtlichen Berufes von der Redaction unseres Blattes zurückzutreten sich veranlasst gefunden, haben wir die Redaction der Pester Zeitung dem bisherigen, unserm Leserkreise schon vortheilhaft bekannten Mitarbeiter, Herrn B. Mauksch übertragen.“³⁰ MAUKSCH „Die leitenden Gedanken der neuen Redaction“ című cikkében még fanatikusabb Kossuth-imádónak bizonyul, mint elődje. Meghatározza politikai állásfoglalását — republikánus Kossuth-párti — hogy olvasó és munkatárs egyformán tisztában legyen azzal, mit várhat a laptól, illetőleg mit vár ő a cikkírótól. Az általa szerkesztett *Pester Zeitung*ba a monarchia kabinetjének intrikái soha be nem hatolhatnak, sem a KOSSUTH személyét még a bántalom leghalványabb árnyékával megkörményező vélemények. KOSSUTHhoz ne merjen senki hozzáérni, a magyar nemzet szent tulajdonához, a honvédek honvédjéhez! Célkitűzésének fő elve: a nemzetnek KOSSUTH iránt érzett bizalmát a legmagasabb fokra emelni.³¹ MAUKSCH szerkesztése idején arra is gondot fordított, hogy a

²⁹ Szinnyei, i. m. XII. köt.

hirdetések rovatában helyet foglaljanak a magyar nyelv tanításához és tanulásához szükséges segédkönyvek ajánlásai.³² Az osztrák kormány még évek múlva sem felejtí el HECKENASTnak, hogy a magyar usurpáció idején a MAUKSCHTÓL szerkesztett *Pester Zeitung*gal és a LANDERERREL közös nyomdájukban készült Kossuth-bankókkal a forradalom céljait lényegesen előmozdította.³³ MAUKSCHnak a *Pester Zeitung*nál vállalt szerkesztősége sem egyéb pünkösdi királlyságnál. Az idő kereke fordul és egyre közelebb viszi a magyar pártot Világoshoz. 1849. július 8-án a Kossuth-szellem egyik lelelkesebb harcosa utoljára lépi át a *Pester Zeitung* szerkesztőségének küszöbét, hogy átadja helyét az újra kísértő lidércnek.

A *Pester Zeitung*nak legközelebb, 1849. júl. 22-én megjelenő számában már GLATZ régi hangjai fogadják az olvasót. Ismerős szavak ütí meg a szemet: „Umsturzpartei“, „Revolutionsschrecknisse“, „Verführung“, „Factionsherrschaft“, „constitutionelle Monarchie auf die Grundlage der Nationalitätengleichberechtigung“, igen ezek még a JÁRY, HECKENAST, LANDERER-együttes részére engedélyezett lapnak politikai megfogalmazásai. De mintha Bécsben már nem fordulnának el egészen a korszerű kérdések, a „reformok“ elől. A magyar forradalmat és azok vezéreit, a rebelliseket, azonban pellengérre kell állítani és ezt a feladatot a cikkírók névtelen formában szorgalmasan el is végzik. GLATZnak ebben nagy segítőtársa SCHRÖER KÁROLY GYULA,³⁴ pozsonyi főreáliskolai tanár, aki buzgón küldí osztrák érzelemtől áthatott verseit a lapnak a márciusi idők alatt erősen elhanyagolt tárcarovatába. A kormánynak megint működésbe kell lépnie, ha a csaknem meghódított — s a forradalom alatt talán elhódított — polgárság rokonszenvét vissza akarja szerezni; a *Pester Zeitung* engedélyt kap rendkívüli mellékletek (Ausserordentliche Beilage zur... *Pester Zeitung*, *Ergänzungsblätter der Pester Zeitung*) kiadására, melyek részben haditudósítások, másrészt a lezajlott márciusi események „bűneit és hibáit“ mutatják be az

³⁰, ³¹, ³² *Pester Zeitung*, 1849. jún. 15. 1004. sz., jún. 29. 1016. sz. — Itt jegyezzük meg, hogy MAUKSCH BERNÁT életének közelebbi adatait nem sikerült felkutatnunk.

³³ ANGYAL, i. m. 161. l.

³⁴ SZINNYEI, i. m. XII. köt.

olvasónak. Többször jelenik meg a főlapnak is rendkívüli kiadása, mely szintén ugyanezt a célt szolgálta. Természetesen nem marad el a magyar pártnak a kormánytól irányított sajtóra szórt gúnyolódása, melyet a *Pester Zeitung* szerkesztősége sem hagy válasz nélkül. „Ein Wort über Abhängigkeit und Unabhängigkeit der Journale“ címen a névtelen cikkíró (valószínűleg GLATZ) megvédi a kormánytól irányított lapokat. Ha valamiért a kormányt meg kellene róni, az inkább gondatlansága volna, mert nem alapított elég nagy számmal ú. n. kormánylapot, ahol az ellenzék tevékenységét megfelelő figyelemmel és kritikával lehetett volna kísérni. Ha ezt megcselekedte volna, talán a márciusi események sem fejlődtek volna a végletekig. Egyáltalán nem szégyen irányított lapot szerkeszteni, legfeljebb akkor, ha az nem meggyőződésből történik. Sokkal alávalóbb dolog az előfizetők baksisától irányíttatni, mint egy bölcsen vezérlő kormánytól. (1849. nov. 25. 1134. sz.) — Ilyen meggondolásokkal zárul az 1849-ik esztendő s az 50-es évekkkel a nagy idők hányatott tanúja, a *Pester Zeitung* is nyugalmasabb korszak elé néz.

Az abszolutizmus korában a *Pester Zeitung* feladata a kormány és a nemzet kiengesztelődésének az előkészítése, a bizalomgerjesztés, a függetlenség „déliabós“ álmainak ügyes elűzése; egyszóval, közvetítő szerep a kormány és a nemzet között. A szerkesztőség vállalta és teljesítette kötelességét. „A lap következetesen támogatja a kormány magyar politikáját. A közönséget felvilágosítja arról, hogy a kormány jó igyekezettel kívánja fejleszteni az ország anyagi és szellemi érdekét. Mindezt pedig nem cselekszi a másutt annyira kedvelt népszerűséget hajhászó fogásokkal“ — jelentik a titkos szálakon Bécsnek. Nem is volt túlságosan népszerű; sok kaszinóból kitiltották, de ez csak fokozta a kormány szemében az újság értékét. Minden akadályt el akart hárítani működésének útjából és ezért megszüntette versenytársát, a *Pester Zeitung* egykori szerkesztőjének, HUGO ALBERTnek *Pester Morgenblatt*-ját (1850).³⁵ A kiadók is igyekeztek a lap alakjának nagy 2-rétben való megjelenésével az olvasók figyelmét és érdeklődését felkelteni. Szerkesztő és állandó munkatársak nagy buzgalommal akarták minél vegyesebb tartalommal megtölteni az új hasáboakat. A régi laptervezetet nem vetik el, de új

³⁵ ANGVAL, i. m. 70—72. l.

állandó rovatokat állítanak fel; „Kümmel“, „Reisebriefe“, „Briefe an eine Dame“, „Briefe einer Frau“, „Briefe aus der Residenz“, „Plauderstübchen“, „Bücherschau“ stb., stb. nyolcnál is több folytatásban megjelent cikkek, melyek a közgazdaság, társadalmi élet, családi élet, nevelés, házasság, szerelem problémáin keresztül minden érdeklődésre számíthatót megvitattak. Igen kevés aláírt cikk szerepel a hasábocon; most már a tárcaírók is visszavonulnak a háttérbe. Csak a régiek, STIFTER, LEVITSCHNIGG, SCHRÖER, BIRNBAUM nem térnek el szokásuktól. Sokan aláírás helyett a cikk kezdősora elé siglákat, vagy geometriai jelet tesznek, melyeket visszatérően használnak. W?W?W? jelzéssel igen csípős hangú politikai cikkeket közölt például egy bécsi levelező;³⁶ rendszerint a magyar pártot támadta és a kormányt magasztalta. Már az olvasók közül is sokan szorgalmazták, fedje fel kilétét. Cikkeit meg nem hazudtoló modorában nem is késik válasza: „Wer? Weiss? Warum? — dass sie da sind; die Prüfungen der Schwachen Menschen verlangt sind; — wo her er komme; — wann die Lösungen alle gelöst werden; — und damit hätten Sie die Deutung meiner Devise unter welcher die Pester Zeitung zuweilen Artikel bringt, die vielen so argen Anstoss geben: wer weiss warum?“ (Pester Zeitung, 1851. máj. 23. 121. sz.) A cikkeknek fentemlített jelzése egyébként a kor igen elterjedt írói divata volt. — A *Pester Zeitung* igen fontos megbízatásai közé tartozott a fontos és a közvélemény által sokat vitatott problémákat nyugvópontra vinni. Ilyenek voltak a katolikus és a protestáns társadalom ellentétei, az iskolák hivatalos tanítási nyelve, tehát a lap ezekkel is sokat foglalkozik.³⁷ 1851-től kezdve a szerkesztőség még jobban érdeklődik a közhasznú problémákat tárgyaló cikkek iránt, mert a kormány általánosságban megtiltja a lapoknak, hogy bármit is közöljenek a forradalomról, emigrációról, ennek reményeiről, terveiről és vállalatairól. A tilalomról szóló jegyzőkönyvet pedig az összes pesti lapszerkesztőknek alá kellett írniuk.³⁸

³⁶ Pester Zeitung, 1850. máj. 16—máj. 30., nov. 20., dec. 7., stb.

³⁷ Pester Zeitung, 1850. máj. 9. 110. sz., máj. 10. 111. sz., jún. 1. 129. sz., jún. 16. 142. sz., dec. 20. 301. sz. stb.

³⁸ ANGAL, i. m. 50—51. l.

Már említettük, hogy lapunk kiadótulajdonosai, szerkesztői a kormánnyal együtt minden eszközt megragadtak a vállalat virágzóbbátételére. Ezzel a céllal indították 1850. június 24-én útnak a *Pester Zeitung* hetenként megjelenő szórakoztató melléklapját, a *Pester Wochenblattot*.³⁹ Szerkesztését SCHRÖERRE bízta. A főlap előfizetői ingyen kapták; előfizetését a főlaptól függetlenül is eszközölhatték az érdeklődők. Ára egy félévre helyben 1 forint 30 krajcár, az egész ország területén, postai szállítással 2 forint volt. A főlap 1850. jún. 19. számában a kiadók kijelölték a *Pester Wochenblatt* olvasóközönségét, célját és tartalmát: „Das Pester Wochenblatt wird sich bestreben dem Publikum . . . sowohl durch Besprechung aller derjenigen Dinge, welche in den Spalten eines politischen Journals keinen Raum finden und doch zur Unterhaltung und angenehmen Belehrung willkommen sind... in volksthümlicher Weise . . . zu bieten . . . Es wird hauptsächlich das Wohl und die Bedürfnisse des Bürgers und Landmanns in's Auge fassen, auch dieses der Frauenwelt . . .“ Elbeszélések, irodalmi tudósítások, a művészet eseményei, közhasznú ismeretek, adomák, tréfák tárháza lesz az új lap. Nem hiányzik rovataiból a napi politika sem, mely a hazai és külföldi történéseknek egyformán tájékoztatója. Közgazdaság, ipar, kereskedelem, háztartás is kapnak egy-egy rovatot. Hirdetések közlését is vállalja a hetilap. SCHRÖER egyívnyi terjedelemben, 4-rét alakban szerkesztette a lapot; az egyes számokat hétfőn bocsátotta a közönség rendelkezésére és így hézagpótlója volt a hétfő kivételével naponként megjelenő főlapnak. A *Pester Wochenblatt* cikkeinek legnagyobb részét SCHRÖER írta, mert a cikkek itt is aláíratlanok. Néhány közleménynél szerepel ugyan név, de ez inkább cikkátvétel. A *Pester Wochenblatt* élete igen rövid: még a keletkezés évében, 28 szám után, december 30-án megszűnt.

A főlap megkedveltetését, felvirágoztatását technikai előállításában eszközölt módosításokkal is megkísérelték: reggeli kiadását estivé változtatták; ez sem tette kelendőbbé, ezért újra visszatért az eredeti reggeli megjelenéshez.⁴⁰ GLATZ a régi, tapasztalt szerkesztő, még idejekorán átlátta, hogy a vállalat további

³⁹ Lapbibliográfiáinknak nincsen tudomásuk arról, hogy a *Pester Wochenblatt* a *Pester Zeitung*nak a melléklapja.

⁴⁰ *Pester Zeitung*, 1852. aug. 31. 201., szept. 30. 226.

fenntartásához valami nagyobb szabású újírtásra van szükség, a lap felfrissítésére. Bevált módszerhez folyamodik: megváltoztatja lapja címét. A kiadók a *Pester Zeitung* 1852. december 31-én megjelent számában közlik az új hivatalos lap megindulását, előfizetési feltételeit: „Indem die gefertigten Eigenthümer der Pester Zeitung vorläufig zur Kenntnis eines verehrlichen P. T. Publikums bringen, dass ihr Blatt vom 1. Jänner künftigen Jahres an, als Offizielles Organ in deutscher Sprache für das Königreich Ungarn unter dem Titel: Pest-Ofner Zeitung erscheinen wird, laden sie... zur Pränumeration... ein.“ Ezzel a vállalkozók — a kormánnyal karöltve — még évekre meghosszabbítják a lap életét; váltakozó szerencsével és címváltozással — 1862. április 1-től *Ungarische Nachrichten* — ugyan, majdnem a kiegyezést is megéri 1865. aug. 31-én megjelent számával. Ekkor már azonban a hazai német hirlapirodalom is csak halódik. A szabadságharc után a hazafias érzésből fakadó ellenállás megérlelte az új, a magyar hirlapirodalom felvirágzását és a kormánynak is be kellett látnia, hogy ez a tényállás gyökereikben vágja el a *Pester Zeitung*-típusú hirlapokat. A nagy erővel meginduló magyar hirlapok mégis átvettek tőlük valamit: a szerkesztés és a technikai előállításnak világviszonylatban is bevált módszereit.

Korok politikai és kulturális törekvéseikkel, társadalmi rendszereikkel máról-holnapra átalakulhatnak, akár a napsugártól ért hó. Az egykoru lapok, e „történelmi kortársak“, azonban hű tükröi a letűnt világnak. A hirlapirodalom történetét ezeknek a lapoknak egymásbakapcsolódó monográfiái alkotják. Tanulmányunknak szerény célja észrevétni, hogy a *Pester Zeitung* élet-rajza a magyar hirlaptörténetnek szerves kiegészítő része.

RÉSUMÉ. — INHALTSANGABE.

Piroska Szemző: *Das Privileg der Pester Zeitung.* Auf Grund von Aktenstücken des Wiener Staatsarchivs und des Ungarischen Landesarchivs, schildert Verf. die Grundsätze, nach welchen die Konzession der Pester Zeitung (1845—1852) erteilt wurde. Während der Ära Metternich, entschied, in der Regel, über die zur Herausgabe eines Blattes unbedingt erforderliche Erlaubnis die Polizeizensurhofstelle, in der That aber, die kaiserliche Hofkanzlei, die mit der Überwachung der Druckschriften innerhalb der österreichischen Monarchie beauftragte Instanz. Der Präsident der Polizei- und Zensurhofstelle, Sedlnitzky, richtete ein System der Bespitzelung und Denuntiation auf, das kraft strengster Überwachung den Zeitungsverlag stark unterband. Demgemäss wurde auch auf das wiederholt-eingereichte Gesuch „einer neuen politischen Zeitung samt Intelligenzblatt“ Ludwig Landerers und seiner Mitgefährten, Gustav Heckenast und Georg Jány, seit Jahren (1838) eine ablehnende Antwort zuteil. Die Wiener Regierung, der die Erhaltung der ständischen Verfassung die einzig nachahmungswerte politische Richtung war, bangte sich noch um 1843 die Lesewelt, innerhalb der Gesamtmonarchie, durch ein neues politisches Organ der Pester Grossverleger und Buchdrucker, Landerer und Heckenast, und des Pester Stadtrichters, Georg Jány, mit den Erfahrungen politischer, wirtschaftlicher und sozialer Art der französischen Revolution bekannt zu machen. Um die ersehnte Konzession zu gewinnen, wussten sich die Petenten nur durch das Unterstützen der Regierungspolitik zu helfen.

Landerer versagte hinterlistig — ohne die mindeste Kompromission der Regierung, ohne ihr positives Einschreiten — dem Führer der radikalen Partei, Kossuth, die Redakteurstelle an seiner „auf die Regierung gefährlichen Zeitung“ *Pesti Hirlap*; dann tat auch Heckenast einen entscheidenden Schritt: um dem Regierungsprinzip — die Vermehrung politischer Organe ist immer gefährlich! — entgegenzukommen, liess er sein schöngestiges, unterhaltendes Blatt, die *Pesther Zeitung* eingehen (d. 29. März 1845). So hoffte er durch diese Ablösung das Privileg des neuen politischen Organs zu ermöglichen. Nun erhielten die Gesuchsteller im Jahre 1844 von Wien, statt der längst-erwarteten Konzession, bloss eine Zusage ihrer Bitte. Zur gradweisen Durchführung kam erst mit dem Eintritt der von Kossuth geführten Radikalen.

Bekanntlich, alles, was die Wiener Regierung seit den dreissiger Jahren des 19. Jahrhunderts unternommen hatte, deutete auf die feste Erhaltung der ständischen Verfassung. Diese zu unterstützen, versuchte sie den „ein-

gerissenen politischen Irrlehren jeder Art“ durch entsprechende Belehrung einen festen Damm zu setzen und die Städte, das Bürgertum, den vierten Stand, zur Ausübung der ihnen zu erteilenden neuen administrativen und legislativen Rechte durch eine „unverfälschte Richtung heranzubilden“. Dieses guterwogene, politische Ziel konnte der Aufmerksamkeit der radikalen Partei nicht entgehen, sie sahen sich bald mit dem Bürgertum von einem künftigen Verbündeten beraubt und das konservative Lager durch ihn verstärkt. Nun greifen auch sie tätig und rasch ein um keinen Nachteil zu erleiden. Auch sie suchen Waffen — irgend ein Organ — zu einer wirksamen Opposition. Die Regierung hat im Laufe der vierziger Jahre dem Journalismus eine freiere, ausgedehntere Bahn eröffnet (vgl. Kossuth's Tätigkeit bei d. Pesti Hírlap) und beachtete, mit einer scheinbar-passiven Schweigsamkeit, was im Lager der Radikalen vorging, oder in der oppositionellen Presse veröffentlicht wurde; hinter den Kulissen aber bemächtigte sie sich, um die Oppositionszeitungen zu vermindern, so vieler der bestehenden Blätter als möglich. So gelang es ihr, dass die radikale Partei kein eigenes Organ mehr hatte: der Pesti Hírlap wurde durch das Entheben Kossuth's in die Hände der Wiener Regierung geraten, die übrigen Zeitungen vertreten zwar kein gefährliches Programm, betonten aber auch nicht genug positiv die politischen Interessen der Regierung. Die sich immer mehr verstärkenden politischen Kämpfe zwischen Konservatismus und Radikalismus durchdrangen auch Wien von der Notwendigkeit eines, durch ohne sichthbaren Regierungseinfluss ins Leben gerufenen Sprachrohrs. Um einem, Seite der Radikalen drohenden Übel vorzubeugen, und auch Landerer für seine, der Regierung geleistete Dienste zu entschädigen (das langsame Eingehen des einst regen Absatz gefundenen Pesti Hírlap kostete seinem Verleger jährlich 8000 C. M. Verlust), erhielten nach sieben bemühungsvollen Jahren, den 13. Fäber 1845 Heckenast, Járý und Landerer das Privileg der Pester Zeitung. Die Oberaufsicht des neuen politischen Organs wurde unter der Bedingung, dass die Pester Zeitung ihr lebenslang allen Anforderungen der Wiener Regierung entsprechen wird, einem der Bittsteller, dem stark regierungsgesinnten, deutschherkunftigen Georg Járý anvertraut.

Die Pester Zeitung arbeitete und wirkte während seiner ganzen Lebensdauer in dieser „unverfälschten politischen Richtung“, im Sinne und Geiste der Wiener Regierung. Bloss die Märzzeit bildet eine Ausnahme, in welcher ihre Schriftleiter und Mitarbeiter Mitglieder der radikalen Partei waren. Nur derzeitig war dieses Organ eine, auf die Regierung „gefährliche Zeitung“ gewesen.

Sie war auch keine schlechte Unternehmung und lebte mit dem Titel Ungarische Nachrichten bis auf das Jahr 1865 fort; erst mit dem Aufblühen der in ungarischer Sprache verfassten Zeitungen ging sie, das eminente technische Vorbild für das ungarische Zeitungswesen, ein.

A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának címjegyzéke.

- I. **Horváth Ignác:** A Magyar Nemzeti Múzeum
ősnymtatványai. Budapest, 1895. (Elfogyott.)
- II. **Dr. Áldásy Antal:** A Magyar Nemzeti Múzeum
könyvtárának címereslevelei. I. kötet. Budapest,
1904. **Ára 12 pengő**
II. kötet 1—2. füzet. Budapest, 1923—30.
Ára 20 pengő
III—VI. kötet. Sajtó alá rendezte dr. Czobor
Alfréd, kiadta dr. Áldásy József. (Kapható
könyvkereskedésekben.)
- III. **Dr. Gulyás Pál:** A Magyar Nemzeti Múzeum
könyvtárában lévő Aldinák. Budapest, 1908.
Ára 2 pengő.
- IV. **Dr. Gulyás Pál:** Magyar szépirodalom idegen
nyelven a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárá-
ban. Budapest, 1917. — Függelék. 1920.
Ára 10 pengő.
- V. **Kereszty István:** Hírlapok és folyóiratok
1867-ig. Budapest, 1916. **Ára 3 pengő.**
- VI. **Isoz Kálmán:** Zenei levelek a Magyar Nemzeti
Múzeum könyvtárában. Budapest, 1912—1924.
I. 1—3. füzet. **Ára 9 pengő.**
- VII. **Akantisz Viktor:** A Todoroszku-Horváth-könyv-
tár. Budapest, 1922. **Ára 6 pengő**
- VIII. **Dr. Bártfai Szabó László:** Gróf Széchenyi István
könyvtára. Budapest, 1923. **Ára 4 pengő.**
- IX. **Dr. Váczy János és Rédeyné dr. Hoffmann
Mária:** Irodalmi Levelestár. I. kötet. Budapest,
1923. **Ára 5 pengő**
- X. **Végh Gyula:** Rariora et Curiosa gróf Apponyi
Sándor gyűjteményéből. Budapest, 1925.
Ára 3 pengő
- XI. **Végh Gyula:** Régi magyar könyvkötések rajzai
az Országos Széchenyi Könyvtárban. Budapest,
1936. **Ára 4 pengő**